

«Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών»
«Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

«Η Ελλάδα και οι Βαλκάνιοι γείτονες κατά τα έτη 1912-13·
Συμμαχίες και συγκρούσεις»

Θεόδωρος Ζιώγας

Επιβλέπων καθηγητής: Ηλίας Σκουλίδας

Πάτρα, Ιούνιος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Η Ελλάδα και οι Βαλκάνιοι γείτονες κατά τα έτη 1912-13·
Συμμαχίες και συγκρούσεις»

Θεόδωρος Ζιώγας

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ηλίας Σκουλίδας

Επίκουρος καθηγητής Νεότερης και
Σύγχρονης Βαλκανικής Ιστορίας

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Ελευθερία Μαντά

Επίκουρη καθηγήτρια Νεότερης Ελληνικής
Ιστορίας

ΑΠΘ

Πάτρα, Ιούνιος 2024

«Ευχαριστίες ή Αφιέρωση»

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία επιχειρεί να παρουσιάσει τις σχέσεις τις Ελλάδας με τους γειτονικούς βαλκανικούς λαούς κατά την κρίσιμη περίοδο 1912-13 και προσπαθεί να αναδείξει συμμαχίες και αντιπαλότητες. Μετά τη μακραίωνη οθωμανική κυριαρχία, τόσο οι Έλληνες όσο και οι υπόλοιποι βαλκανικοί λαοί διεκδίκησαν τη συγκρότηση του έθνους - κράτους τους. Η διαδικασία αυτή οδηγούσε συχνά σε σοβαρή κρίση τις μεταξύ τους σχέσεις. Διάφοροι παράγοντες ωστόσο, συνέβαλαν στην προσέγγιση των βαλκανικών κρατών και στον κοινό αγώνα τους με σκοπό την εκδίωξη των Οθωμανών από τη βαλκανική χερσόνησο.

Οι συμμαχικές βαλκανικές δυνάμεις νίκησαν τις οθωμανικές δυνάμεις μέσα σε διάστημα λίγων εβδομάδων. Σύντομα ωστόσο, έγιναν φανερές οι διαφορετικές επιδιώξεις των βαλκανικών κρατών σχετικά με την επόμενη ημέρα και τη διανομή των κατακτημένων εδαφών. Παράλληλα καθοριστικό παράγοντα στις εξελίξεις αποτελούσαν οι Μ. Δυνάμεις και οι αντικρουόμενες επιδιώξεις και εκτιμήσεις τους στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η κατάσταση συνεπώς έγινε ιδιαίτερα περίπλοκη και κατέληξε στην έκρηξη του δεύτερου βαλκανικού πολέμου (1913) μεταξύ των νικητών του πρώτου βαλκανικού πολέμου. Η ήττα των Βουλγάρων και το τέλος του πολέμου επισφραγίστηκαν με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Πολλά ωστόσο, ήταν τα ζητήματα που εκκρεμούσαν. Παράλληλα η εργασία παρουσιάζει τα τραγικά βιώματα των απλών ανθρώπων, στρατιωτών ή αμάχων. Οι διώξεις, οι αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών, οι καθημερινές ταλαιπωρίες και στερήσεις, οι τραυματισμοί κι οι θάνατοι συνθέτουν τη ζοφερή εικόνα μιας άγριας σύγκρουσης που αποτέλεσε το προοίμιο του Μεγάλου πολέμου.

Λέξεις – Κλειδιά

Βαλκάνια, βαλκανικοί λαοί, βαλκανικοί πόλεμοι, Μεγάλες Δυνάμεις, μετακινήσεις πληθυσμών.

Theodoros Ziogas

Abstract

This master's thesis attempts to present the relations of Greece with the neighboring Balkan peoples during the critical period 1912-13 and tries to highlight alliances and rivalries. After the centuries-long Ottoman rule, both the Greeks and the rest of the Balkan peoples claimed the formation of their nation-state. This process often led to a serious crisis in the relations between them. Various factors, however, contributed to the rapprochement of the Balkan states and to their common struggle to expel the Ottomans from the Balkan peninsula.

The allied Balkan forces defeated the Ottoman forces within a few weeks. Soon, however, the different aspirations of the Balkan states regarding the next day and the distribution of the conquered territories became apparent. At the same time, the M. Powers and their conflicting aspirations and assessments in the region of Southeast Europe were a decisive factor in the developments. The situation therefore became particularly complicated and resulted in the outbreak of the Second Balkan War (1913) between the victors of the First Balkan War. The defeat of the Bulgarians and the end of the war was sealed with the Treaty of Bucharest. Many, however, were the outstanding issues. At the same time, the work presents the tragic experiences of ordinary people, soldiers or civilians. The persecutions, the forced movements of populations, the daily sufferings and deprivations, the injuries and the deaths make up the gloomy picture of a savage conflict that was the prelude to the Great War.

Keywords

Balkans, Balkan peoples, Balkan wars, Great Powers, population movements.

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Abstract.....	7
Εισαγωγή	9
1. Οι συνθήκες διαμόρφωσης φίλων και συμμάχων	11
1.1. Παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της βαλκανικής συμμαχίας.....	11
1.2. Η σερβοβουλγαρική συνθήκη συμμαχίας	13
1.3. Η ελληνοβουλγαρική συνθήκη του 1912	15
1.4. Οδεύοντας προς τη σύγκρουση – Η στάση των Μ. Δυνάμεων	18
2. Α΄ Βαλκανικός πόλεμος	20
2.1. Η αποτύπωση του συσχετισμού των δυνάμεων στην ελληνική Βουλή.....	20
2.2. Τα κυριότερα στρατιωτικά γεγονότα	21
2.3. Ανακωχή της Τσατάλτζας	22
2.4. Ελληνοβουλγαρική διαμάχη γύρω από τη Θεσσαλονίκη	22
2.5. Οι διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο.....	23
2.6. Αυξανόμενη κρίση στις σχέσεις Σέρβων- Βουλγάρων	24
2.7. Τριβές στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις.....	25
2.8. Ελλάδα και Βουλγαρία σε διπλωματικό αδιέξοδο	26
2.9. Προς την υπογραφή της ελληνοσερβικής συνθήκης	29
3. Η διάσπαση της βαλκανικής συμμαχίας κι ο Β΄ βαλκανικός πόλεμος	32
3.1. Ελληνοβουλγαρική διαμάχη.....	32
3.2. Έκρυθμη εσωτερική κατάσταση στη Βουλγαρία	33
3.3. Άκαρπες διπλωματικές πρωτοβουλίες	34
3.4. Τα στρατιωτικά γεγονότα.....	36
3.5. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου	39
3.6. Το ζήτημα της Ηπείρου	41
3.7. Μία σκέψη για τις μεταβολές που επέφεραν οι βαλκανικοί πόλεμοι.....	43
3.8. Αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών.....	45
4. Η άγρια όψη του πολέμου.....	49
4.1. Το δράμα των αμάχων και των απλών στρατιωτών	49
4.2. Η καθημερινότητα των στρατιωτών	52
Συμπεράσματα.....	54
Πηγές.....	57
Βιβλιογραφία	57

Εισαγωγή

Το βασικό ερώτημα το οποίο επιχειρεί να αναλύσει η παρούσα εργασία είναι οι σχέσεις φιλίας και συμμαχίας ή καχυποψίας κι εχθρότητας που διαμορφώθηκαν στο χώρο των Βαλκανίων κατά την περίοδο 1912-13. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύονται οι πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής ώστε να επιτευχθεί η συνεργασία κι ο κοινός αγώνας κατά των Οθωμανών. Παράλληλα ερευνώνται οι επιδιώξεις κι ο ρόλος των Μ. Δυνάμεων, που αναμφίβολα επηρέαζαν τις εξελίξεις. Ιδιαίτερα καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος της Ρωσίας. Ταυτόχρονα η Αυστροουγγαρία κι η Ιταλία ενδιαφέρθηκαν έντονα για το ζήτημα της Αλβανίας. Παρουσιάζονται επίσης, οι διπλωματικές και πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν σταδιακά στη διάσπαση της βαλκανικής συμμαχίας και στον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο.

Η εργασία ωστόσο, επιχειρεί να αναδείξει τον αντίκτυπο των πολιτικών, διπλωματικών και στρατιωτικών γεγονότων στην καθημερινότητα των απλών ανθρώπων. Παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι καταγραφές όσων πολέμησαν είτε ήταν μόνιμοι αξιωματικοί είτε έφεδροι. Προβάλλονται οι μεγάλες δυσκολίες και στερήσεις που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι στρατευμένοι και εξετάζεται αν ο ενθουσιασμός των στρατευμένων διατηρήθηκε αμείωτος ή σε ποιο βαθμό οι στρατιώτες αλλά και οι τοπικοί πληθυσμοί φανατίστηκαν και προέβησαν σε θηριωδίες και πράξεις αντεκδίκησης. Παρουσιάζεται η αλλαγή που υπήρξε στην αντιμετώπιση των Οθωμανών και των Βουλγάρων μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου βαλκανικού πολέμου, τα δεινά κι ο φόβος των τοπικών πληθυσμών αλλά και ο διαφορετικός τρόπος που συμπεριφέρονταν στα προελαύνοντα στρατεύματα. Ακόμη, αναδεικνύεται η μακρόχρονη μεγάλη αντιπαλότητα Ελλήνων και Βουλγάρων. Επίσης, εξετάζονται οι αναγκαστικές μετακινήσεις αμάχων που προκλήθηκαν εξαιτίας των συγκρούσεων και των συνθηκών που υπογράφηκαν.

Στις αρχές του 20ού αιώνα η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθιστούσε αναπόφευκτη τη συζήτηση περί διανομής των εδαφών της. Οι βαλκανικοί λαοί διαπίστωναν ότι οι Μ. Δυνάμεις προσπαθούσαν είτε να επισπεύσουν είτε να καθυστερήσουν την αναπόφευκτη κατάρρευσή της ανάλογα με τα συμφέροντά τους. Παράλληλα επιδίδονταν σε διπλωματικές και στρατιωτικές προετοιμασίες για έναν πιθανό πόλεμο. Σχετικά με την επόμενη ημέρα της Μακεδονίας επικρατούσαν δύο βασικές θέσεις. Η πρώτη υποστηριζόταν από την Ελλάδα και τη Σερβία και προέκρινε την άμεση διανομή των εδαφών της

Μακεδονίας. Αντίθετα η Βουλγαρία επιθυμούσε την αυτονομία της περιοχής εκτιμώντας ότι θα μπορούσε να την προσαρτήσει στο μέλλον (Διβάνη, 2000, 317-318).

Οι σχέσεις των Ελλήνων με τους γειτονικούς βαλκανικούς λαούς κυρίως από τα τέλη του 19ου αιώνα και έπειτα δεν υπήρξαν ιδιαίτερα φιλικές. Ταυτόχρονα είχαν παγιωθεί διάφορα στερεότυπα που απέδιδαν πολύπλευρη ανωτερότητα στους Έλληνες. Μετά την επανάσταση των Νεότουρκων και τις αλλαγές που επήλθαν στην ευρύτερη περιοχή επιχειρήθηκε μία διπλωματική προσέγγιση των βαλκανικών κρατών που συνοδεύτηκε από μία προσπάθεια να αρθούν οι αρνητικές αντιλήψεις των προηγούμενων χρόνων. Φυσικά μία τέτοια προσπάθεια δεν ήταν εύκολη και επρόκειτο να έχει μόνο βραχυπρόθεσμο θετικό αντίκτυπο καθώς γρήγορα οι πολεμικές και διπλωματικές συγκρούσεις μετέβαλαν εκ νέου το θετικό κλίμα. Η ελληνοβουλγαρική αντιπαλότητα δε λησμονήθηκε ενώ με επιφυλακτικότητα αντιμετωπίστηκαν και οι Ρουμάνοι. Ακόμα και προς τους Σέρβους υπήρχε καχυποψία εξαιτίας των βλέψεων τους στη Μακεδονία. Ταυτόχρονα οι Αλβανοί πρόβαλλαν πλέον ως ένας επικίνδυνος αντίπαλος και σφετεριστής της Ηπείρου (Γούναρης, 2007, 215-221).

1. Οι συνθήκες διαμόρφωσης φίλων και συμμάχων

1.1. Παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της βαλκανικής συμμαχίας

Παρά το γεγονός ότι οι χριστιανικοί λαοί των Βαλκανίων θεωρούσαν κοινό μεγάλο εχθρό τους Οθωμανούς, δεν είχαν καταφέρει να συμμαχήσουν εναντίον τους κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Αιτία αυτής της αδυναμίας αποτελούσαν ασφαλώς οι αντικρουόμενες επιδιώξεις τους ιδιαίτερα στο χώρο της Μακεδονίας (Κλάψης, 2019, 239). Διάφοροι παράγοντες συνετέλεσαν ώστε να ωριμάσουν οι συνθήκες και να επιτευχθεί η προσέγγιση των βαλκανικών κρατών. Ως πρώτος παράγοντας θα μπορούσε να αναφερθεί η πολιτική που ακολούθησαν οι Νεότουρκοι μετά την επικράτησή τους το καλοκαίρι του 1908. Το κίνημα, που είχε οργανωθεί κυρίως από αξιωματικούς του οθωμανικού στρατού, έθετε ως κύριο σκοπό του την προώθηση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων για την αναδιοργάνωση της παραπαίουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Νεότουρκοι προχώρησαν σε φιλελεύθερες διακηρύξεις περί ισότητας όλων των εθνοτήτων της αυτοκρατορίας ανεξαρτήτως θρησκείας ή εθνικής καταγωγής. Οι παραπάνω εξαγγελίες καλλιέργησαν προσδοκίες στους υπόδουλους πληθυσμούς ότι θα βελτιώνονταν οι συνθήκες ζωής τους. Γρήγορα ωστόσο, διαψεύστηκαν καθώς φάνηκε ότι η πραγματική πρόθεση του Κινήματος ήταν ο εκτουρκισμός όλων των μειονοτικών πληθυσμών. Συνεπώς η αύξηση της ασκούμενης πίεσης σε βάρος των Χριστιανών υπηκόων της αυτοκρατορίας οδήγησε τα βαλκανικά κράτη να συνεργαστούν με σκοπό την προστασία των ομοεθνών τους αλλά και τη διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών της αυτοκρατορίας (Κλάψης, 2019, 239-240).

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης, ο ιταλοοθωμανικός πόλεμος που ξέσπασε τον Σεπτέμβριο του 1911 όταν η ιταλική κυβέρνηση αποφάσισε την κήρυξη του πολέμου εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Ιταλία επικαλέστηκε την άσχημη μεταχείριση που τύγχαναν οι Ιταλοί έμποροι στην Τριπολίτιδα. Η πραγματική ωστόσο, αιτία της σύγκρουσης ήταν η επιδίωξη των Ιταλών να πάρουν μέρος στη διανομή των εδαφών της Βόρειας Αφρικής. Η Ιταλία πραγματοποίησε απόβαση στη Β. Αφρική και πέτυχε σύντομα την προσάρτηση των περιοχών της Τριπολίτιδας και της Κυρηναϊκής. Στις αρχές του 1912 η Ιταλία επέκτεινε τις πολεμικές της ενέργειες και στο Αιγαίο. Αρχικά προχώρησε στον βομβαρδισμό των Δαρδανελίων και στη συνέχεια επιτέθηκε και κατέλαβε τα Δωδεκάνησα (Σβολόπουλος, 1993, 59-60).

Κατά τη διάρκεια του ιταλοοθωμανικού πολέμου έγινε φανερή η στρατιωτική αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο οθωμανικός στρατός παρουσιαζόταν εξασθενημένος λόγω του πολέμου αλλά και των εκκαθαρίσεων έμπειρων αξιωματικών. Η διαπίστωση αυτή ώθησε τα βαλκανικά κράτη να πιστέψουν ότι ήταν δυνατή η μεταβολή του εδαφικού καθεστώτος στη χερσόνησο του Αίμου προς όφελος των βαλκανικών κρατών (Καρβουνάρακης, 2014, 49). Μία τέτοια εξέλιξη ωστόσο, δεν ήταν επιθυμητή από τις Μ. Δυνάμεις (Τούντα, 2018, 30).

Ο ιταλοοθωμανικός πόλεμος προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, το ενδιαφέρον των γειτονικών κρατών. Ο Βενιζέλος σε ιδιωτική του επιστολή αναρωτήθηκε σχετικά με το τι θα μπορούσε να προκύψει από τον συγκεκριμένο πόλεμο και προέβλεψε ότι σε περίπτωση παράτασής του θα οδηγούσε σε επέκταση των συγκρούσεων στο χώρο της βαλκανικής χερσονήσου. Συνεπώς θα δρομολογούνταν η λύση του Ανατολικού ζητήματος τουλάχιστον στο χώρο της ευρωπαϊκής Τουρκίας (Τούντα, 2018, 31-32).

Καθοριστικός παράγοντας υπήρξε επίσης, η ανάπτυξη του αλβανικού εθνικισμού. Οι Αλβανοί μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα δεν είχαν εκδηλώσει απελευθερωτικά κινήματα κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αντίθετα είχαν αποκτήσει φορολογικά προνόμια καθώς και το δικαίωμα να οπλοφορούν. Ταυτόχρονα, καθώς η πλειονότητα των Αλβανών ήταν μουσουλμάνοι, αποτελούσαν όργανα της οθωμανικής διοίκησης (Hall, 2000, 8). Παράλληλα ήταν δύσκολη η ανάπτυξη αλβανικής εθνικής συνείδησης λόγω της διαίρεσης των κατοίκων σε ορθόδοξους, καθολικούς και μουσουλμάνους. Συνεπώς βασικό συνεκτικό στοιχείο των Αλβανών αποτέλεσε η γλώσσα κι όχι η θρησκεία. Ανασταλτικός παράγοντας επίσης, υπήρξε η αντίδραση της οθωμανικής εξουσίας και των γειτονικών χωρών (Clayer, 2009, 21). Οι Αλβανοί αρχικά θεώρησαν, όπως και τα υπόλοιπα βαλκανικά έθνη, ότι το κίνημα των Νεότουρκων θα επέφερε ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις που θα οδηγούσαν και στην αναγνώριση της αυτονομίας τους. Σύντομα ωστόσο, οι ελπίδες τους διαψεύστηκαν και ξέσπασαν ταραχές τόσο το 1910 όσο και το 1911. Τον Μάιο του 1911 οι Αλβανοί διεκδίκησαν την ένωση των βιλαετιών των Ιωαννίνων, του Μοναστηρίου, του Κοσσυφοπεδίου και της Σκόδρας σε μία αυτόνομη, αρχικά, Αλβανία.

Οι κινήσεις των Αλβανών στο Κόσοβο συνιστούσαν μεγάλο εμπόδιο για τις σερβικές βλέψεις στην περιοχή. Μάλιστα οι Σέρβοι υποψιάζονταν ότι η Αυστροουγγαρία υποκινούσε τον αλβανικό εθνικισμό. Αλλά και η ελληνική πλευρά εμφανιζόταν ανήσυχη εξαιτίας των αλβανικών βλέψεων στην Ήπειρο ενώ η ανάπτυξη του αλβανικού εθνικισμού έθετε σε κίνδυνο και τα σχέδια του Μαυροβουνίου σε περιοχές της βόρειας Αλβανίας. Συνεπώς οι

αλβανικές επαναστατικές ενέργειες αποτελούσαν σαφή απόδειξη ότι οι Αλβανοί είχαν πλέον, αποκτήσει εθνική συνείδηση και ότι θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά προς τις επιδιώξεις των γειτονικών κρατών. Η συνειδητοποίηση του κοινού κινδύνου ήταν ένας επιπρόσθετος παράγοντας που ώθησε τις τρεις βαλκανικές χώρες (Ελλάδα, Σερβία και Μαυροβούνιο) να συνασπιστούν (Hall, 2000, 8-9).

Τέλος, καίρια υπήρξε η ανάμιξη της Ρωσίας στις εξελίξεις στο χώρο των Βαλκανίων. Μετά την ήττα της από την Ιαπωνία στην Άπω Ανατολή η Ρωσία έστρεψε το ενδιαφέρον της στα Βαλκάνια. Ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών Ισβόλσκι επιδίωξε να κατευθύνει παρασκηνιακά την προσέγγιση των σλαβικών βαλκανικών κρατών και την υλοποίηση της βασικής αρχής που κήρυττε ότι τα Βαλκάνια έπρεπε να περιέλθουν στα βαλκανικά κράτη. Η Ρωσία θα εμφανιζόταν ως ο διαιτητής στις ενδοβαλκανικές διαφορές και θα προωθούσε τα συμφέροντά της στην περιοχή εξασφαλίζοντας τον έλεγχο των Στενών αλλά και εμποδίζοντας την επέκταση της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας στην Ανατολή (Dakin, 1998, 288).

1.2. Η σερβοβουλγαρική συνθήκη συμμαχίας

Το αυστριακό αλλά και ρωσικό ενδιαφέρον για τις βαλκανικές υποθέσεις αυξήθηκε ιδιαίτερα μετά το κίνημα των Νεότουρκων (1908) και οδήγησε στην προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία αλλά και στην απόφαση της ρωσικής διπλωματίας να προωθήσει τη σύναψη συμμαχιών μεταξύ των νότιων Σλάβων. Η Πετρούπολη εξάλλου, ενδιαφερόταν σταθερά για τη συγκρότηση μίας συμμαχίας των Σλάβων αδελφών που θα λειτουργούσε ως φραγμός από την Αδριατική θάλασσα ως τον Εύξεινο Πόντο και θα εμπόδιζε τη διεύρυνση της Αυστρίας και της Γερμανίας στην ευρύτερη περιοχή. Οι Σέρβοι καθώς ένιωθαν έντονη την πίεση της Αυστρίας αλλά και οι Βούλγαροι που δυσφορούσαν για την ανατροπή των σχεδίων για την αυτονομία της Μακεδονίας, αποδέχτηκαν τις ρωσικές πρωτοβουλίες. Η διπλωματική προσέγγιση των δύο χωρών κατέστη ευκολότερη μετά τις εκλογές του 1911 όταν ενισχύθηκε η φιλορωσική παράταξη στη βουλγαρική Βουλή και παράλληλα απομονώθηκαν οι υποστηρικτές της «αυτόνομης Μακεδονίας» (Σβολόπουλος, 1993, 68-69).

Οι σερβοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν στις 11 Οκτωβρίου 1911 όταν ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Γκέσωφ συναντήθηκε με τον Σέρβο πρωθυπουργό Μιλοβάνοβιτς (Τούντα, 2018, 36). Η έντονη πίεση της Πετρούπολης οδήγησε στην άρση των εμποδίων και στην υπογραφή μυστικής σερβοβουλγαρικής συνθήκης στις 13 Μαρτίου 1912. Καταλυτική

υπήρξε η παρέμβαση του Νεκλιούντοφ (Ρώσος πρεσβευτής στη Βουλγαρία) και του Χάρτβινγκ (Ρώσος πρεσβευτής στη Σερβία) οι οποίοι ουσιαστικά κατηύθυναν τις σερβοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις (Σφέτας, 2009, 485). Δύο μήνες αργότερα υπογράφηκε ειδική στρατιωτική σύμβαση μεταξύ των δύο χωρών. Σύμφωνα με το δεύτερο άρθρο της συνθήκης οι δύο χώρες όφειλαν να παράσχουν αμοιβαία βοήθεια σε περίπτωση που κάποια Μεγάλη Δύναμη επιχειρούσε να εισβάλει ή να προσαρτήσει έστω και προσωρινά εδάφη της Βαλκανικής που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία. Η Βουλγαρία αξιοποίησε προς όφελός της την έντονη ανησυχία των Σέρβων σχετικά με την αυστριακή επεκτατική πολιτική και επιχείρησε να περιορίσει τις εδαφικές αξιώσεις των Σέρβων. Σε αντάλλαγμα συμφώνησε να παράσχει βοήθεια στη Σερβία σε περίπτωση αυστριακής επίθεσης (Τούντα, 2018, 38-39). Τα δύο κράτη αναλάμβαναν την υποχρέωση να εγγυηθούν αμοιβαία την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητά τους. Σε μυστικό επίσης, Παράρτημα της Συνθήκης οριζόταν ότι σε περίπτωση εσωτερικών ταραχών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που θα συνεπάγονταν απειλή για τα συμφέροντα έστω και μίας χώρας ή διεθνούς αναταραχής που θα απειλούσε το εδαφικό status quo των Βαλκανίων, οι δύο χώρες θα έρχονταν σε συζητήσεις για την προσφυγή σε ένοπλη βοήθεια. Εφόσον υπήρχε ασυμφωνία, θα προσέφευγαν στη ρωσική διαιτησία η οποία θα λειτουργούσε δεσμευτικά για τις δύο πλευρές. Καθορίζονταν επίσης, σε περίπτωση νικηφόρου πολέμου εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τα εδάφη που θα προσαρτούσαν οι δύο χώρες. Τέλος, για τα εδάφη της Μακεδονίας που θα παρέμεναν αδιανέμητα προβλεπόταν και πάλι οι δύο πλευρές να προσφύγουν υποχρεωτικά στη ρωσική διαιτησία (Σβολόπουλος, 1993, 69-70).

Ασφαλώς η συμφωνία αποδεικνυόταν περισσότερο συμφέρουσα για τη βουλγαρική πλευρά καθώς κατοχύρωνε περισσότερα εδάφη στη Μακεδονία. Ταυτόχρονα είχαν την ελπίδα ότι η Ρωσία θα τους βοηθούσε να αποκτήσουν τις περιοχές που θα κρίνονταν με τη ρωσική επιδιαιτησία. Οι Βούλγαροι έβλεπαν τη Ρωσία ως μία παραδοσιακή σύμμαχο και ως τη χώρα που συνέβαλε στην ανεξαρτησία τους.

Αντίθετα οι Σέρβοι δεν έμειναν το ίδιο ικανοποιημένοι με τους Βούλγαρους. Τόσο διάφορα στελέχη στις τάξεις του σερβικού στρατού όσο και ο ηγέτης του σερβικού Ριζοσπαστικού Κόμματος Νίκολα Πάσιτς εξέφραζαν τη δυσαρέσκειά τους. Ο Πάσιτς χαρακτηριστικά δήλωσε ότι οι Σέρβοι παραχώρησαν πάρα πολλά ή ακριβέστερα εγκατέλειψαν ορισμένες περιοχές σερβικού ενδιαφέροντος που δε θα έπρεπε να παραχωρήσουν ακόμη κι αν επρόκειτο να ναυαγήσει η συμφωνία. Ο πρόωρος ωστόσο, θάνατος του μετριοπαθούς

Μιλοβάνοβιτς το καλοκαίρι του 1912 οδήγησε στην ανάληψη τόσο του πρωθυπουργικού αξιώματος όσο και του υπουργείου Εξωτερικών από τον εθνικιστή Πάσιτς (Hall, 2000, 12).

1.3. Η ελληνοβουλγαρική συνθήκη του 1912

Η σερβοβουλγαρική προσέγγιση δεν παρέμεινε μυστική όπως επιθυμούσαν οι δύο πλευρές καθώς τόσο οι Μ. Δυνάμεις και ιδιαίτερα η Αγγλία όσο και η Αθήνα γνώριζαν και παρακολουθούσαν τις εξελίξεις. Ο Βενιζέλος αντιλήφθηκε τους κινδύνους που εγκυμονούσε η σερβοβουλγαρική συνθήκη για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας και της Θράκης. Επιδίωξε ωστόσο, να συνάψει συμμαχία με τους βαλκάνιους γείτονες και ιδιαίτερα τη Βουλγαρία παρά να στραφεί σε κάποια άλλη λύση. Επίσης, την ελληνοβουλγαρική προσέγγιση ευνοούσαν τόσο η Αγγλία όσο και η Ρωσία (Σβολόπουλος, 1993, 70-71). Καίριος υπήρξε ο ρόλος του Τζαίμς Μπάουτσερ ανταποκριτή των Τάιμς του Λονδίνου στα Βαλκάνια. Ο συγκεκριμένος δημοσιογράφος διατηρούσε μακροχρόνια φιλία με τον Βενιζέλο, γνώριζε άριστα τα βαλκανικά ζητήματα και ήταν ένθερμος θιασώτης της βαλκανικής συνεργασίας εναντίον των Τούρκων. Ο Μπάουτσερ ανταποκρίθηκε θετικά στα σχέδια του Βενιζέλου για μία ελληνοβουλγαρική προσέγγιση και βοήθησε τον Βενιζέλο ώστε να έρθει σε επαφή με τον βασιλιά Φερδινάνδο και τον Γκέσωφ. Η βουλγαρική βέβαια, πλευρά προέκρινε τη συμμαχία με τη Σερβία. Αντέδρασε ωστόσο, θετικά εγκαινιάζοντας τον ελληνοβουλγαρικό διάλογο (Σβολόπουλος, 1993, 71-72). Η Ελλάδα επίσης, αποτελούσε για τη Βουλγαρία έναν χρήσιμο σύμμαχο λόγω του ιδιαίτερα ενισχυμένου πολεμικού στόλου της (Βερέμης- Κολιόπουλος, 2006, 321).

Διάφορες εξελίξεις όπως η προσπάθεια επίλυσης των διαφορών μεταξύ Πατριαρχείου και Εξαρχίας, η επίσκεψη των δύο υιών του Φερδινάνδου στο Πατριαρχείο και η εγκάρδια υποδοχή που έτυχαν στην Αθήνα τριακόσιοι φοιτητές από τη Βουλγαρία ενίσχυσαν το θετικό κλίμα. Παράλληλα ο Γκέσωφ προχώρησε σε δηλώσεις όπου τόνιζε την επιθυμία του για καλυτέρευση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων ενώ υπενθύμιζε ότι είχε κατηγορηθεί στο παρελθόν καθώς είχε καταδικάσει τις ανθελληνικές ενέργειες των Βουλγάρων (Σβολόπουλος, 1993, 72).

Στις 19 Μαρτίου 1912 ο πρεσβευτής Πανάς συναντήθηκε με τον Γκέσωφ και του παρέδωσε το ελληνικό σχέδιο. Αυτό προέβλεπε την κοινή δράση για την προστασία των Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη σύναψη συμμαχίας σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης. Ο Γκέσωφ ωστόσο, εκτιμούσε ότι υπήρχε ο κίνδυνος η Βουλγαρία να εμπλακεί σε έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο εξαιτίας του ζητήματος της Κρήτης. Επομένως επιθυμούσε μία

νέα σαφέστερη πρόταση που θα αφορούσε έναν πιθανό πόλεμο με την Τουρκία. Ήταν σαφές ότι η ουσία της ελληνοβουλγαρικής διαφοράς ήταν οι αντικρουόμενες επιδιώξεις των δύο χωρών στο χώρο της Μακεδονίας. Οι Βούλγαροι επιδίωκαν τη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ενώ κι οι Έλληνες εθνικιστές επιδίωκαν να προσαρτήσουν ολόκληρη τη Μακεδονία και τη Θράκη (Γαρδίκας, 1995, 97).

Σε μια συνεδρίαση γεμάτη ένταση μετά την επιστροφή του Βενιζέλου από το Πήλιο, ο Κορομηλάς αντέδρασε ως προς τους όρους της συνθήκης. Υποστήριζε ότι θα έπρεπε να καθοριστούν με σαφήνεια οι ζώνες επιρροής κάθε κράτους φοβούμενος ότι οι Βούλγαροι θα διεκδικούσαν το σύνολο της Μακεδονίας και θα στρέφονταν εναντίον της Ελλάδας. Αντίθετα ο Βενιζέλος πίστευε ότι η συμφωνία θα ναυαγούσε εάν επιδιωκόταν ο καθορισμός των εδαφικών κερδών γιατί θα ανέκυπτε το ζήτημα της Θεσσαλονίκης. Δήλωνε επίσης, ότι το έργο του στρατού θα ήταν να καταλάβει όσα περισσότερα εδάφη μπορούσε με πρώτη προτεραιότητα τη Θεσσαλονίκη. Ο Κορομηλάς που υποστηριζόταν από τον βασιλιά Κωνσταντίνο τελικά υποχώρησε (Γαρδίκας, 1995, 98).

Το ελληνικό σχέδιο προέβλεπε τριετή αμυντική μυστική συμφωνία για αμοιβαία στρατιωτική βοήθεια σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης. Προέβλεπε επίσης, την ανάληψη κοινής δράσης για την προστασία των δικαιωμάτων των ελληνικών και βουλγαρικών πληθυσμών που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Υπήρχε ακόμη, όρος που αφορούσε την Κρήτη και όριζε ότι σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου εξαιτίας της εισδοχής Κρητών στην ελληνική Βουλή, η Βουλγαρία θα τηρούσε ευμενή ουδετερότητα (Γαρδίκας, 1995, 100).

Στις 27 Απριλίου 1912 η ελληνική κυβέρνηση μέσω του Πανά ενημέρωσε τον Γκέσωφ για το νέο σχέδιό της. Η βουλγαρική πλευρά ωστόσο, το θεώρησε ως απαράδεκτο καθώς δεν ανέφερε κάτι σχετικά με την αυτονομία της Θράκης και της Μακεδονίας αλλά ούτε κι έκανε κάποια μνεία στο άρθρο 23 της Συνθήκης του Βερολίνου που αφορούσε στα προνόμια των Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ελληνική πλευρά όμως υπήρξε σαφέστατα αρνητική στην παραχώρηση αυτονομίας στη Μακεδονία ενώ ζήτησε και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του Πατριαρχείου. Υπήρχε επομένως ο κίνδυνος να ναυαγήσουν οι διαπραγματεύσεις. Τελικά οι δύο πλευρές έσπευσαν να συμφωνήσουν υπό την πίεση των γεγονότων. Η μεν Βουλγαρία φοβήθηκε μήπως η Ελλάδα αναζητήσει κάποια άλλη συμμαχία, η δε Ελλάδα γιατί ανησυχούσε ότι θα αποκλειόταν από οποιοδήποτε εδαφικό κέρδος σε περίπτωση ενός νικηφόρου πολέμου χωρίς τη δική της συμμετοχή εναντίον των Οθωμανών (Dakin, 1998, 291).

Η ελληνοβουλγαρική συνθήκη δεν προέβλεπε ποια θα ήταν τα εδαφικά οφέλη της κάθε χώρας χωριστά. Οι Βούλγαροι επιδίωξαν τη σύναψη συμφωνίας με την Ελλάδα ώστε να εξασφαλίσουν τη συνδρομή του ελληνικού πολεμικού ναυτικού στον επικείμενο πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεωρούσαν ωστόσο, ότι η Ελλάδα υστερούσε στο στρατό ξηράς. Συνεπώς ο ανώτερος - κατά την κρίση τους – βουλγαρικός στρατός θα μπορούσε να προλάβει τους Έλληνες και να καταλάβει γρηγορότερα περισσότερα εδάφη στη Μακεδονία. Αυτή ασφαλώς η υπεροπτική στάση επρόκειτο να τους προκαλέσει μεγάλα προβλήματα αργότερα (Hall, 2000, 12). Ο Γκέσωφ μάλιστα υπολόγιζε ότι η Ελλάδα θα θεωρούσε ικανοποιητική εξέλιξη την προσάρτηση της Κρήτης και κάποιων νησιών του Αιγαίου (Σφέτας, 2009, 486). Από την πλευρά της η Ελλάδα επιδίωξε να συνάψει μία αόριστη συμφωνία με τη Βουλγαρία γιατί ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν ότι σε περίπτωση που η Ελλάδα δε συμμετείχε στον επικείμενο πόλεμο, δε θα μπορούσε να ελπίζει σε κανένα εδαφικό κέρδος (Διβάνη, 2000, 322). Ο Βενιζέλος εξάλλου, πίστευε ότι η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να διαπραγματευτεί μία ευνοϊκή ρύθμιση και συνεπώς προτίμησε να μεταθέσει τη συμφωνία στο μέλλον. Επιπλέον δε γνώριζε ακόμη την αλήθεια σχετικά με τη σερβοβουλγαρική συνθήκη (Γαρδίκας, 1995, 99).

Το τελικό κείμενο της ελληνοβουλγαρικής συμφωνίας υπογράφηκε στη Σόφια στις 29 Μαΐου 1912. Η συγκεκριμένη συνθήκη σε αντίθεση με τη σερβοβουλγαρική είχε μόνο αμυντικό χαρακτήρα. Όριζε ότι οι δύο χώρες θα προσπαθούσαν να πείσουν τους ομοεθνείς τους να βοηθήσουν στη συνύπαρξη των εθνών που συγκροτούσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επίσης, θα στήριζαν κάθε διάβημα προς τις Μ. Δυνάμεις ή την Υψηλή Πύλη που θα αφορούσε τη βελτίωση των δικαιωμάτων των δύο εθνοτήτων. Σε περίπτωση όμως που παρά τις ειρηνικές προθέσεις τους, το ένα εκ των δύο κρατών δεχόταν επίθεση από την Τουρκία, τα δύο κράτη θα παρείχαν αμοιβαία βοήθεια με όλες τους τις δυνάμεις. Γινόταν ωστόσο, δεκτός ο προαναφερθείς όρος σχετικά με την Κρήτη και οριζόταν ότι σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου λόγω του Κρητικού ζητήματος η Βουλγαρία θα αρκούταν μόνο στην τήρηση ευμενούς ουδετερότητας (Σβολόπουλος, 1903, 73-74).

Η ελληνοβουλγαρική συνθήκη περιείχε οπωσδήποτε ένα σημαντικό μειονέκτημα καθώς δεν καθόριζε ρητά τις περιοχές που θα προσαρτούσε η κάθε χώρα σε περίπτωση νίκης εναντίον των Τούρκων. Το γεγονός αυτό ευθυνόταν, σε κάποιο βαθμό, για το ξέσπασμα του Β' Βαλκανικού πολέμου. Ο Βενιζέλος ωστόσο, δεν είχε σφάλλει στο ζήτημα αυτό καθώς πίστευε - όπως δήλωνε τον Απρίλιο του 1912 στο υπουργικό Συμβούλιο - ότι οι Σέρβοι θα στρέφονταν προς τα Σκόπια, οι Βούλγαροι θα κατευθύνονταν προς την Αδριανούπολη και

τον Έβρο ενώ ο ελληνικός στρατός θα βάδιζε γρήγορα προς τη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες και θα τις καταλάμβανε. Έπειτα η διανομή των εδαφών θα γινόταν βάσει της στρατιωτικής κατοχής. Εξάλλου το γεγονός ότι υπήρχε σχετική ρύθμιση στη σερβοβουλγαρική συνθήκη δε βοήθησε τις δύο χώρες να συνεννοηθούν και δεν εμπόδισε την ανάμιξη τους σε έναν νέο πόλεμο όταν οι Σέρβοι αποκόμισαν μεγαλύτερα κέρδη στον πρώτο βαλκανικό πόλεμο. Ακόμη το καλοκαίρι του 1912 όταν η Βουλγαρία αξίωνε τη ρύθμιση των εκκρεμών εδαφικών ζητημάτων στη Μακεδονία και την υπογραφή στρατιωτικής σύμβασης, ο Βενιζέλος φοβήθηκε ότι θα ναυαγούσαν οι διαπραγματεύσεις και θα παραγκωνιζόταν η Ελλάδα. Γι' αυτό τον λόγο έδωσε σαφείς οδηγίες στον πρεσβευτή Πανά (Τούντα, 2018, 43-44).

1.4.Οδεύοντας προς τη σύγκρουση – Η στάση των Μ. Δυνάμεων

Το καλοκαίρι του 1912 επιτεύχθηκε μία προφορική συμφωνία μεταξύ της Βουλγαρίας και του Μαυροβουνίου. Σύμφωνα με αυτήν το Μαυροβούνιο θα βοηθούσε στρατιωτικά σε περίπτωση πολέμου με την Τουρκία. Σε αντάλλαγμα η Βουλγαρία θα έδινε οικονομική βοήθεια και το Μαυροβούνιο θα μπορούσε να προσαρτήσει οθωμανικές περιοχές (Τούντα, 2018, 45). Δεν υπήρξε ωστόσο, συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Μαυροβουνίου ή Ελλάδας και Σερβίας παρά τις πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν. Αδύνατη υπήρξε επίσης, η σύναψη μιας πολυμερούς συμμαχίας. Για πρώτη φορά είχε συγκροτηθεί ωστόσο, με βάση τη Βουλγαρία, ένας συνασπισμός που επιθυμούσε να πολεμήσει για τα δίκαια των αλύτρωτων Χριστιανών των Βαλκανίων (Σβολόπουλος, 1993, 75). Αυτή η συμμαχία αποτελούσε κατά τον Βενιζέλο ένα κοσμοϊστορικό γεγονός. Αποτελούσε όμως, και μία απειλή για την ισορροπία των Μ. Δυνάμεων και την εξυπηρέτηση των ποικίλων συμφερόντων τους σε μία ιδιαίτερα ευαίσθητη περιοχή (Τούντα, 2018, 47-48). Συνεπώς οι παραπάνω διπλωματικές πρωτοβουλίες των βαλκανικών κρατών προκάλεσαν την ανησυχία των Μ. Δυνάμεων καθώς φοβούνταν ότι δε θα μπορέσουν να ελέγξουν τις μελλοντικές εξελίξεις. Η Γερμανία εμφανιζόταν ως προστάτιδα της Τουρκίας, η Αγγλία στήριζε το δόγμα της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενώ και η Γαλλία δεν επιθυμούσε μία σύγκρουση καθώς είχε επενδύσει μεγάλα κεφάλαια στην περιοχή. Ακόμη, οι επιδιώξεις της Αυστροουγγαρίας έρχονταν σε σύγκρουση με αυτές των βαλκανικών κρατών και ιδιαίτερα των νοτιοσλαβικών. Τέλος, η Ρωσία – παρά το ότι είχε προωθήσει τις θέσεις της μέσα από τη βαλκανική συνεργασία- δεν επιθυμούσε μία άκαιρη σύγκρουση τη δεδομένη στιγμή καθώς δεν θα διασφαλιζόνταν πλήρως τα συμφέροντά της (Σβολόπουλος, 1993, 76). Τη Ρωσία ανησυχούσε ιδιαίτερα η πιθανή αλλαγή του ισχύοντος καθεστώτος στα Στενά που θα

μπορούσε να επιφέρει μεγάλες δυσκολίες στο ρωσικό εμπόριο. Ακόμη, ανησυχούσε μήπως η Βουλγαρία επιδιώξει να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Η Ρωσία έσπευσε να διαμηνύσει ότι μία τέτοια εξέλιξη θα αποτελούσε γι' αυτήν αιτία πολέμου (Τούντα, 2018, 57-59). Επομένως οι Μ. Δυνάμεις έτειναν να υιοθετήσουν το δόγμα της διατήρησης του εδαφικού καθεστώτος στην περιοχή καθώς ιδιαίτερα η Γαλλία κι η Ρωσία φοβούνταν το ενδεχόμενο μιας γενικευμένης πολεμικής σύρραξης (Τούντα, 2018, 54). Επίσης, τον Αύγουστο του 1912 η Αυστρία πρότεινε οι Μ. Δυνάμεις να προσπαθήσουν να πείσουν την Υψηλή Πύλη για την ανάγκη μεταρρυθμίσεων υπέρ των χριστιανικών πληθυσμών αλλά και να υποδείξουν στα βαλκανικά κράτη αυτοσυγκράτηση. Ακόμη, ο Γάλλος πρωθυπουργός Πουανκαρέ ενεργούσε ώστε να υπάρξει κοινή δράση των Μ. Δυνάμεων ώστε να πεισθεί η Πύλη να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις που θα εκτόνωναν την κατάσταση στα Βαλκάνια (Τούντα, 2018, 54). Μάλιστα στις 22 Σεπτεμβρίου οι Μ. Δυνάμεις με κοινή διακοίνωση προς τα βαλκανικά κράτη τόνιζαν ότι δε θα αποδέχονταν καμία αλλαγή του εδαφικού καθεστώτος και ότι βάσει του άρθρου 23 της συνθήκης του Βερολίνου (1878) θα προωθούσαν τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις υπέρ των Χριστιανών της ευρωπαϊκής Τουρκίας (Τούντα, 2018, 71-72).

2. Α΄ Βαλκανικός πόλεμος

Τα βαλκανικά χριστιανικά κράτη εξαπέλυσαν κοινή επίθεση εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και σε διάστημα μερικών εβδομάδων κατανίκησαν τον οθωμανικό στρατό. Η ευφορία ωστόσο, που δημιούργησαν οι συμμαχικές επιτυχίες, δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ. Η πολύμηνη παράταση των διαπραγματεύσεων και η αβεβαιότητα σχετικά με την επόμενη ημέρα αλλά και η ταυτόχρονη συνύπαρξη συμμαχικών στρατευμάτων σε διάφορες περιοχές οδήγησαν σε σοβαρές εντάσεις μεταξύ των βαλκανικών κρατών.

2.1 Η αποτύπωση του συσχετισμού των δυνάμεων στην ελληνική Βουλή

Στις 30 Σεπτεμβρίου οι πρέσβεις της Ελλάδας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας επέδωσαν διακοίνωση στην Υψηλή Πύλη με την οποία ζητούσαν ευρείες μεταρρυθμίσεις υπέρ των αλύτρωτων αδελφών τους στην ευρωπαϊκή Τουρκία. Η Πύλη αντέδρασε αρνητικά στα συμμαχικά αιτήματα, χαρακτήρισε τη διακοίνωση ως θρασεία απόπειρα επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα της Αυτοκρατορίας και διέταξε την αποχώρηση των πρεσβευτών της από τις βαλκανικές πρωτεύουσες. Ανάλογα έπραξαν και τα βαλκανικά κράτη επιδίδοντας διακοίνωση κήρυξης του πολέμου (Σβολόπουλος, 1993, 81). Παράλληλα οι Κρήτες βουλευτές έγιναν δεκτοί στην ελληνική Βουλή με παρατεταμένα χειροκροτήματα και ζητωκραυγές αν και η Πύλη είχε προειδοποιήσει ότι η συγκεκριμένη ενέργεια θα θεωρούνταν *casus belli* (Πρακτικά Βουλής σ. 6, συνεδρίαση της 1ης Οκτωβρίου 1912). Η κήρυξη της επιστράτευσης από τον Βενιζέλο έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους αρχηγούς όλων των κομμάτων που επικρότησαν την απόφαση του πρωθυπουργού και ευχήθηκαν την επιτυχία της πολεμικής προσπάθειας. Ο Βενιζέλος δήλωσε ότι οι χριστιανικές δυνάμεις της Ευρωπαϊκής Ανατολής (Ελλάδα, Σερβία, Μαυροβούνιο και Βουλγαρία) ήρθαν σε συμφωνία επιθυμώντας την ασφάλεια και επιζητώντας τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις υπέρ των ομοεθνών τους που διαβιούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Πρακτικά Βουλής σ. 4-8, συνεδρίαση της 2ας Οκτωβρίου 1912). Παράλληλα τις επόμενες μέρες αναγνώσθηκαν στη Βουλή έγγραφα χαιρετισμού της σερβικής και βουλγαρικής Βουλής που εξέφραζαν τα αισθήματα αλληλεγγύης και αδελφосύνης των δύο λαών προς τον ελληνικό (Πρακτικά Βουλής σ. 8 και 19). Αλλά κι ο απλός λαός υποδέχτηκε την κήρυξη της επιστράτευσης με ενθουσιασμό και προθυμία. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι κατάδικοι από πολλές φυλακές ζητούσαν την αναστολή της ποινής τους ώστε να στρατευτούν (Πρακτικά Βουλής σ. 8).

2.2 Τα κυριότερα στρατιωτικά γεγονότα

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1912 υπογράφηκε στρατιωτική σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας που προέβλεπε ότι σε περίπτωση πολέμου μεταξύ Τουρκίας και Βουλγαρίας η Ελλάδα έπρεπε να συμμετάσχει με 120 χιλιάδες στρατό και το σύνολο του στόλου της ενώ σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου η Βουλγαρία όφειλε να συμμετάσχει με 300 χιλιάδες στρατό. Η Ελλάδα ωστόσο, δεν είχε προβεί σε καμία αντίστοιχη συνθήκη με τη Σερβία ή το Μαυροβούνιο (Επίτομη Ιστορία, 1987, 6-7).

Ο πόλεμος για την Ελλάδα άρχισε στις 5 Οκτωβρίου. Ο ελληνικός στρατός κινήθηκε ταχύτατα. Απώθησε τις φρουρές των συνόρων και κινήθηκε βόρεια απελευθερώνοντας την Τσαριτσάνη και μετά από τετράωρη μάχη την Ελασσόνα. Επίσης, απελευθέρωσε τη Δεσκάτη (Επίτομη Ιστορία, 1987, 22-25). Το διήμερο 9 -10 Οκτωβρίου ο ελληνικός στρατός ανάγκασε τα οθωμανικά στρατεύματα να υποχωρήσουν και κατόρθωσε να διαβεί τα Στενά του Σαραντάπορου που είχαν σπουδαία στρατηγική σημασία. Ήταν μία σημαντικότερη εξέλιξη που τόνωσε το ηθικό του στρατού και άνοιξε το δρόμο για την απελευθέρωση της Μακεδονίας (Επίτομη Ιστορία, 1987, 26-34). Τις επόμενες μέρες ο ελληνικός στρατός προέλασε στη Δυτική Μακεδονία και εισήλθε στα Σέρβια και στην Κοζάνη μέσα σε κλίμα απερίγραπτου ενθουσιασμού (Πλουμίδης, 2012, 46-47). Το ίδιο διάστημα ωστόσο, ο Βενιζέλος διέταξε τη γρήγορη προέλαση και κατάληψη της Θεσσαλονίκης καθώς διαπίστωνε τις σημαντικές επιτυχίες των άλλων βαλκανικών στρατών αλλά και τις βουλγαρικές επιδιώξεις σχετικά με τη Θεσσαλονίκη. Αντίθετα ο αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος και το Γενικό Στρατηγείο προτιμούσαν την κίνηση προς το Μοναστήρι - όπου βρισκόταν η έδρα του οθωμανικού στρατού στα Βαλκάνια - ώστε τα ελληνικά στρατεύματα να συναντηθούν με τα σερβικά και συνεπώς να συντριβεί κάθε τουρκική αντίσταση (Επίτομη Ιστορία, 1987, 34-37).

Το διήμερο 19-20 Οκτωβρίου μετά από μία σκληρή μάχη ο ελληνικός στρατός κατέλαβε τα Γιαννιτσά παρά τη μεγάλη αντίσταση των οθωμανικών στρατευμάτων. Ο δρόμος προς την κατάληψη της Θεσσαλονίκης ήταν πλέον ανοιχτός (Πλουμίδης, 2012, 51-52). Τις επόμενες μέρες ο ελληνικός στρατός βάδισε προς τη Θεσσαλονίκη. Ακολούθησε η προσπάθεια των προξένων των Μεγάλων Δυνάμεων να πείσουν τον Αρχηγό του τουρκικού στρατού Χασάν Ταζίν Πασά να έρθει σε διαπραγματεύσεις με την ελληνική πλευρά ώστε να μην υπάρξουν περαιτέρω άσκοπες συγκρούσεις κι αιματοκύλισμα. Ο Χασάν Ταζίν Πασάς ωστόσο, απέφυγε να απαντήσει στην ελληνική πλευρά και επέμενε να διατηρήσει 5 χιλιάδες όπλα (Επίτομη Ιστορία, 1987, 56-59). Τελικά συναίνεσε σε όλους τους όρους του Αρχηγού του

ελληνικού στρατού όταν διαπίστωσε ότι κάθε αντίσταση θα ήταν μάταιη και ολέθρια για τον τουρκικό στρατό μετά την κυκλωτική κίνηση του ελληνικού στρατού. Παραδόθηκαν επίσης, περίπου 25 χιλιάδες άνδρες του οθωμανικού στρατού (Τρίχα, 1993, 276).

Παρά την παράδοση της πόλης στους Έλληνες, τη σχετική συμφωνία για την αναστολή των εχθροπραξιών και την επιστολή που απέστειλε ο Κωνσταντίνος στον στρατηγό Θεοδώρωφ, τα βουλγαρικά στρατεύματα κινήθηκαν προς τη Θεσσαλονίκη και έβαλλαν κατά των τουρκικών θέσεων. Ο Βούλγαρος στρατηγός επιδίωξε και πέτυχε την είσοδο στην πόλη δύο βουλγαρικών ταγμάτων προβάλλοντας τη δικαιολογία της προστασίας του βουλγαρικού στρατού από τις άσχημες καιρικές συνθήκες. Αθέτησε ωστόσο, τη συμφωνία και τελικά εισήλθε στην πόλη ένα ολόκληρο σύνταγμα το οποίο μάλιστα παρέλασε. Η κίνηση αυτή των Βουλγάρων αποτελούσε σαφές προμήνυμα των μελλοντικών ελληνοβουλγαρικών συγκρούσεων (Τρίχα, 1993, 338).

Τέλος, οι σπουδαίες επιτυχίες του ελληνικού στόλου στο Αιγαίο οδήγησαν στην απελευθέρωση των νησιών του Βορείου Αιγαίου και παράλληλα εμπόδισαν τη δράση του τουρκικού στόλου (Σβολόπουλος, 1993, 83).

2.3 Ανακωχή της Τσατάλτζας

Οι μεγάλες επιτυχίες των σύμμαχων βαλκανικών κρατών και ιδιαίτερα η προέλαση του βουλγαρικού στρατού προς την Κωνσταντινούπολη οδήγησαν την Υψηλή Πύλη να ζητήσει τη σύναψη ανακωχής. Οι αντιπρόσωποι της Βουλγαρίας που είχαν τη σχετική εξουσιοδότηση τόσο της Σερβίας όσο και του Μαυροβουνίου, υπέγραψαν ανακωχή δύο μηνών στην Τσατάλτζα στις 20 Νοεμβρίου. Η ελληνική πλευρά αρνήθηκε να συμμετάσχει στη συμφωνία ανακωχής καθώς βρισκόταν σε εξέλιξη η πολιορκία των Ιωαννίνων. Επιθυμία της ήταν να συνεχιστεί η δράση του ελληνικού στόλου στο Αιγαίο αλλά και ο αποκλεισμός των Ηπειρωτικών παραλίων (Κλάψης, 2019, 249-251). Παρά την παραπάνω απόφαση η ελληνική πλευρά απέστειλε αντιπροσωπία στο Λονδίνο με επικεφαλής τον ίδιο τον Βενιζέλο, ώστε να συμμετάσχει στις ειρηνευτικές συνομιλίες. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιδίωκε να αποτρέψει την υπογραφή χωριστής συμφωνίας ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη (Σβολόπουλος, 1993, 83).

2.4 Ελληνοβουλγαρική διαμάχη γύρω από τη Θεσσαλονίκη

Το ίδιο διάστημα η κατάσταση στη Θεσσαλονίκη δεν ήταν ήρεμη. Παρά το γεγονός ότι είχαν τερματιστεί οι εχθροπραξίες στις αρχές Δεκεμβρίου και είχε ειπωθεί ότι οι Βούλγαροι θα αποχωρούσαν, τα βουλγαρικά στρατεύματα αυξάνονταν συνεχώς. Επιπρόσθετα,

πραγματοποιούσαν στρατιωτικά γυμνάσια και παρελάσεις στους δρόμους της Θεσσαλονίκης (Δορδανάς, 2013, 174). Ακόμη, η βουλγαρική αντιπροσωπία φερόταν περιφρονητικά απέναντι στην ελληνική αντιπροσωπία στο Λονδίνο και επιδίωκε να υποβαθμίσει την προσφορά της Ελλάδας στον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και να περιορίσει το μεταπολεμικό ρόλο της Ελλάδας στα Βαλκάνια. Συνεπώς η περιφρονητική αυτή στάση προκαλούσε την πικρία της ελληνικής πλευράς αλλά και καλλιεργούσε αισθήματα καχυποψίας για την ανειλικρίνεια στη στάση των Βουλγάρων (Δορδανάς, 2013, 176- 177). Παράλληλα υπήρχε διάχυτη η εκτίμηση ότι η Βουλγαρία δεν επιθυμούσε να στερηθεί τη Θεσσαλονίκη και το λιμάνι της (Δορδανάς, 2013, 183). Χαρακτηριστική ήταν η εικόνα που εμφάνιζε η σημερινή οδός Εθνικής Αμύνης όπου ελληνικά και βουλγαρικά στρατεύματα στρατώνιζονταν σε γειτονικά στρατόπεδα. Η κατάσταση οξύνθηκε όταν οι ελληνικές αρχές κατέλαβαν τα γραφεία της εφημερίδας «Βουλγαρία» και απαγόρευσαν την κυκλοφορία της καθώς κριτικάρε τις ενέργειες των ελληνικών αρχών. Υπήρξε μάλιστα κίνδυνος να συμβεί ένα σοβαρό επεισόδιο μεταξύ της ελληνικής χωροφυλακής και του βουλγαρικού στρατού. Επίσης, οι Βούλγαροι επιδίωκαν να ενισχύσουν την παρουσία τους μέσω της ίδρυσης τραπεζικών υποκαταστημάτων γεγονός που αποδείκνυε ότι δεν ενδιαφέρονταν να αποχωρήσουν (Δορδανάς, 2013, 187- 188). Αλλά κι ο Βενιζέλος, καθώς επιθυμούσε να διασφαλίσει την κατοχή της Μακεδονίας, απέστειλε στη Θεσσαλονίκη τα μέλη της βασιλικής οικογένειας (Δορδανάς, 2013, 190).

2.5 Οι διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο

Μετά την υπογραφή της ανακωχής της Τσατάλτζας ακολούθησαν διπλωματικές διεργασίες στο Λονδίνο. Στη βρετανική πρωτεύουσα συνήλθαν ταυτόχρονα δύο Διασκέψεις. Στις 16 Δεκεμβρίου συνήλθε η πρώτη Διάσκεψη ανάμεσα στα συμμαχικά βαλκανικά κράτη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παράλληλα στις 17 Δεκεμβρίου συγκλήθηκε η Διάσκεψη των Πρεσβευτών των Μ. Δυνάμεων με δύο βασικούς στόχους. Επιδίωκε να ελέγξει την πορεία της ειρηνευτικής διαδικασίας στα Βαλκάνια αλλά και να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα των Μ. Δυνάμεων στην περιοχή και ιδιαίτερα της Ρωσίας, της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας (Τούντα, 2018, 84).

Η οθωμανική πλευρά προσπαθούσε να κερδίσει χρόνο ώστε να ανασυντάξει τις στρατιωτικές της δυνάμεις και παράλληλα να εκμεταλλευθεί τις όποιες διαφωνίες μεταξύ των νικητών βαλκανικών κρατών. Ακόμη, διαμαρτυρόταν για την παρουσία της ελληνικής αντιπροσωπίας καθώς η Ελλάδα δεν είχε υπογράψει την ανακωχή. Η οθωμανική πλευρά θεωρούσε ότι τα νησιά Ίμβρος, Τένεδος, Λήμνος και Σαμοθράκη, που διεκδικούσε η Ελλάδα, αλλά και η

Αδριανούπολη, που διεκδικούνταν από την Βουλγαρία, δεν έπρεπε να παραχωρηθούν καθώς ήταν σημαντικά για την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης. Επίσης, η Αδριανούπολη είχε υπάρξει η πρώτη ευρωπαϊκή πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και συνεπώς είχε πρόσθετη συναισθηματική αξία για τους Οθωμανούς. Φυσικά Ελλάδα και Βουλγαρία δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν τις δικές τους διεκδικήσεις (Hall, 2000, 71).

Τα παραπάνω γεγονότα είχαν οδηγήσει σε στασιμότητα τις συζητήσεις. Οι Μ. Δυνάμεις ωστόσο, πίεσαν για την επανάληψη των διαπραγματεύσεων και στις 17 Ιανουαρίου 1913 προχώρησαν σε κοινή διακοίνωση με την οποία ζητούσαν να παραχωρηθούν όλα τα εδάφη δυτικά της Αδριανούπολης στα συμμαχικά βαλκανικά κράτη ενώ τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου να τεθούν υπό τον έλεγχο των Μ. Δυνάμεων (Σβολόπουλος, 1993, 85). Η Υψηλή Πύλη αποδέχτηκε τελικά τις παραπάνω προτάσεις αλλά στις 23 Ιανουαρίου οι Νεότουρκοι αντέδρασαν, ανέτρεψαν την κυβέρνηση και δήλωσαν έτοιμοι να διαφυλάξουν την Αδριανούπολη και την εθνική τιμή τους (Τούντα, 2018, 90-91). Όταν τελικά αποδέχτηκαν τις προτάσεις των Ευρωπαίων, έληξε η δίμηνη ανακωχή και συνεπώς επαναλήφθηκαν οι πολεμικές συγκρούσεις (Σβολόπουλος, 1993, 85).

2.6 Αυξανόμενη κρίση στις σχέσεις Σέρβων- Βουλγάρων

Οι σχέσεις ανάμεσα στους Σέρβους και τους Βούλγαρους σημείωσαν μεγαλύτερη επιδείνωση κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πόλεμου. Οι Σέρβοι θεωρούσαν ότι χάρη στη δική τους συμβολή έγινε δυνατή η πολιορκία της Αδριανούπολης ενώ παράλληλα τόνιζαν τις μεγάλες τους νίκες στο μέτωπο της Μακεδονίας. Εκτόξευαν επίσης, διάφορες κατηγορίες φυλετικού χαρακτήρα προς τους Βούλγαρους αποκαλώντας τους «Τατάρους» και μιγάδες με μογγολικά χαρακτηριστικά. Ο Σέρβος πρέσβης στη Σόφια Σπολαϊκόβιτς υποστήριζε ήδη από τον Μάρτιο του 1913 ότι η αλαζονική συμπεριφορά των Βουλγάρων θα οδηγούσε στη λήψη μέτρων από τους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς κι έκανε λόγο για ελληνοσερβική συμφωνία αμυντικής κι επιθετικής συμμαχίας (Δορδανάς, 2013, 221-222).

Την ίδια στιγμή οι Σέρβοι επιθυμούσαν οι Βούλγαροι να επιδείξουν μεγαλύτερη υποχωρητικότητα ως προς τα αρχικώς συμφωνηθέντα εδάφη καθώς ο πόλεμος είχε εξελιχθεί διαφορετικά και οι Σέρβοι είχαν προσφέρει πάρα πολλά στα διάφορα μέτωπα. Αρνητική εντύπωση επίσης, προκαλούσαν οι προσβλητικές συμπεριφορές των Βουλγάρων προς τους Σέρβους στρατιώτες στην Αδριανούπολη. Τα παραπάνω γεγονότα οδηγούσαν τον πρωθυπουργό Πάσιτς να προσεγγίσει σταδιακά τον Βενιζέλο. Βέβαια ακόμη προσδοκούσε ότι χάρη στη βοήθεια και της Ρωσίας θα υπήρχε μία ευνοϊκή ρύθμιση των συνόρων για τη

Σερβία και θα αποφεύγονταν περαιτέρω συγκρούσεις. Επίσης, γίνονταν αναφορές για σοβαρό επεισόδιο μεταξύ Σέρβων στρατιωτών και ντόπιων Βουλγάρων στην πόλη Περλεπέ. Ακόμη, γινόταν λόγος για τη βίαιη δράση των κομιτατζήδων σε σερβοκρατούμενες περιοχές όπως στο Μοναστήρι και τον Περλεπέ αλλά και για απόπειρα πολιτικού επηρεασμού του ντόπιου πληθυσμού υπέρ των Βουλγάρων (Δορδανάς, 2013, 231-232).

Αναφορές ωστόσο, υπήρχαν και για την άσχημη στάση που επιδείκνυαν οι Έλληνες και οι Σέρβοι απέναντι στους βουλγαρικούς πληθυσμούς. Αυτή η αντιμετώπιση είχε ως συνέπεια την αντίδραση της βουλγαρικής Εκκλησίας και του Στρατού αλλά και τη συγκρότηση βουλγαρικών συμμοριών που στράφηκαν κατά των Σέρβων (Δορδανάς, 2013, 246).

2.7 Τριβές στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις

Η ταυτόχρονη παρουσία ελληνικών και βουλγαρικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη αποτελούσε μόνιμη αιτία προστριβών ήδη από το φθινόπωρο του 1912. Επίσης, στις αρχές του 1913 οι Βούλγαροι αντιμετώπισαν με δυσφορία την κατάληψη των Ιωαννίνων από τον ελληνικό στρατό. Το γεγονός αυτό έπληττε το επιχείρημά τους ότι μόνον αυτοί είχαν συμβάλλει αποφασιστικά στον πόλεμο και συνεπώς δικαιούνταν να καρπωθούν μεγαλύτερα εδαφικά κέρδη (Δορδανάς, 2013, 229). Ακόμη, τον Μάρτιο του 1913 σημειώθηκαν σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων στη Μακεδονία. Ταυτόχρονα δύναμη δύο χιλιάδων ανδρών διατάχθηκε να κατευθυνθεί από τον Πειραιά προς τη Θεσσαλονίκη ενώ έξι χιλιάδες άνδρες θα μεταφέρονταν από την Ήπειρο. Ο πρίγκιπας Νικόλαος ζήτησε από τους Βούλγαρους να αποχωρήσουν από τη Θεσσαλονίκη ώστε να βρεθεί στρατόπεδο για την εγκατάσταση των ελληνικών στρατευμάτων στην πόλη ενώ και η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε παράσταση στη Σόφια ώστε να εκκενωθεί η Θεσσαλονίκη από τους Βουλγάρους (Δορδανάς, 2013, 232-233). Αλλά και οι Βούλγαροι προχώρησαν στη μεταφορά περίπου τριάντα χιλιάδων ανδρών από την Αδριανούπολη προς διάφορες περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας ώστε να ισχυροποιήσουν τις τοπικές φρουρές (Δορδανάς, 2013, 247).

Η ένταση μεταξύ Ελλάδας- Βουλγαρίας ήταν έκδηλη. Αναφορές αντιβουλγαρικών ενεργειών του ελληνικού στρατού προκαλούσαν οργή στη Βουλγαρία. Στις αρχές Μαρτίου Έλληνες και Σέρβοι αξιωματικοί παρέλασαν στη Θεσσαλονίκη ζητωκραυγάζοντας για την ελληνοσερβική συμμαχία και την αληθινή φιλία τους. Ο ίδιος ο Τσάρος Φερδινάνδος διαισθάνθηκε τον κίνδυνο και προειδοποίησε τον γιο του Βόρη σχετικά με τη σύναψη ελληνοσερβικής συμμαχίας (Hall, 2000, 98).

Η δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου αποτέλεσε αφορμή για περαιτέρω όξυνση στις διμερείς σχέσεις καθώς η ελληνική πλευρά ισχυριζόταν ότι είχε αποδείξεις ότι η δολοφονία ήταν έργο του βουλγαρικού κοιμιτάτου. Το μίσος που έτρεφαν οι Έλληνες προς τους Βουλγάρους ήταν απερίγραπτο (Δορδανάς, 2013, 248-249). Έλληνες και Βούλγαροι επιδίδονταν στην άσκηση προπαγάνδας και έστελναν στη γαλλική εφημερίδα 'Illustration' φωτογραφίες με νεκρούς τους θέλοντας να δείξουν σε όλο τον κόσμο το τίμημα που είχαν πληρώσει στον πόλεμο. Αναφορές επίσης, υπήρχαν στον Τύπο όλων των βαλκανικών κρατών για βίαιη συμπεριφορά και διώξεις σε βάρος των ομοεθνών τους (Δορδανάς, 2013, 250 και 279).

2.8 Ελλάδα και Βουλγαρία σε διπλωματικό αδιέξοδο

Η Βουλγαρία αξίωνε την προσάρτηση περισσότερων εδαφών προβάλλοντας τη σημαντική της συνεισφορά στην τελική συμμαχική νίκη αλλά και τονίζοντας τις σημαντικές της απώλειες σε σχέση με τους υπόλοιπους Βαλκάνιους συμμάχους της. Συγκεκριμένα η Βουλγαρία εκτιμούσε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να περιοριστεί στην προσάρτηση της Κρήτης και των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και να παραιτηθεί από τη Θεσσαλονίκη. Επίσης, αξίωνε η Σερβία να τηρήσει στο ακέραιο τη μεταξύ τους συμφωνία σχετικά με τη Μακεδονία (Γιανουλόπουλος, 1999, 213).

Ο Ντάνεφ είχε καταστήσει σαφείς τις προθέσεις του στον Βενιζέλο αναφορικά με τη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη. Ενθαρρυσμένος από τη στήριξη της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας ήταν αποφασισμένος να φτάσει ακόμη και σε πόλεμο με την Ελλάδα. Εκτιμούσε ότι η Χαλκιδική, η Βέροια και η Καστοριά θα μπορούσαν να δοθούν στην Ελλάδα, όχι όμως η Κορυτσά και η Έδεσσα. Αυτές οι προτάσεις του έρχονταν σε αντίθεση με τις θέσεις του Βενιζέλου που δεν ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει στη Βουλγαρία τη Θεσσαλονίκη. Ήταν ωστόσο, έτοιμος να προσφύγει στη διαιτησία και να προβεί σε παραχώρηση του Κιλκίς και των Σερρών στη Βουλγαρία (Γαρδίκας, 1995, 179).

Στις 7 Ιανουαρίου σε συζήτηση μεταξύ των δύο ανδρών ο Βενιζέλος έθεσε ξανά το ζήτημα της Θεσσαλονίκης. Ο Ντάνεφ ωστόσο, επικαλέσθηκε το γεγονός ότι δεν είχε οδηγίες για αυτό το θέμα προκαλώντας την οργή του Βενιζέλου. Ο Έλληνας πρωθυπουργός δήλωσε ότι η Ελλάδα θα εγκατέλειπε τη Θεσσαλονίκη μόνο σε περίπτωση ήττας σε πόλεμο. Πρότεινε ωστόσο, ότι η διαφωνία θα μπορούσε να επιλυθεί με τη διαιτησία από τις Δυνάμεις της Αντάντ. Ταυτόχρονα διερεύνησε με τη σερβική πλευρά την περίπτωση των κοινών συνόρων ενώ ήρθε και σε επικοινωνία με τη Ρουμανία (Γαρδίκας, 1995, 180).

Ο Ντάνεφ τον Απρίλιο του 1913 κατά την επίσκεψή του στην Αγία Πετρούπολη αναφέρθηκε ξανά στις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας έναντι της Ελλάδας αναφορικά με τη Θεσσαλονίκη (Δορδανάς, 2013, 244). Επίσης, μέσα από τα λεγόμενά του γινόταν φανερό ότι έβλεπε πολύ πιθανή μία ελληνοβουλγαρική σύγκρουση. Θεωρούσε ότι η μακεδονική ενδοχώρα ήταν βουλγαρική και συνεπώς θα έπρεπε και η Θεσσαλονίκη να αποδοθεί στη Βουλγαρία. Ταυτόχρονα αξίωναν την προσάρτηση της Θάσου ενώ κι ο βασιλιάς Φερδινάνδος ζήτησε από τις Μ. Δυνάμεις τη Σαμοθράκη ως προσωπικό δώρο (Δορδανάς, 2013, 247-248).

Την ίδια στιγμή στη Μακεδονία παρατηρούνταν επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ ελληνικού και βουλγαρικού στρατού και συνεχή επεισόδια εξαιτίας της ταυτόχρονης παρουσίας των δύο στρατευμάτων στην περιοχή. Ο Κωνσταντίνος ήταν αποφασισμένος να αντιταχθεί στη βουλγαρική επέκταση ενώ και ο Κορομηλάς επιχειρούσε μία εκτεταμένη διείσδυση σε περιοχές ελεγχόμενες από τους Βουλγάρους. Συγκεκριμένα απέστειλε ένα εθελοντικό σώμα βετεράνων του Μακεδονικού Αγώνα με στόχο την κατάληψη του Παγγαίου. Φυσικά αντίστοιχες κινήσεις επιδίωξαν και οι Βούλγαροι σε περιοχές δυτικά του Αξιού (Γαρδίκια, 1995, 180-181).

Ο Βενιζέλος πραγματοποίησε μία σύντομη επίσκεψη στη Σόφια όπου συναντήθηκε με τον Γκέσωφ σε μια προσπάθεια να μειώσει τη διμερή ένταση. Οι συζητήσεις δεν έφεραν ουσιαστικό αποτέλεσμα όμως ο Βενιζέλος συμφώνησε να συνεργαστεί με τον στρατηγό Χεσαπήεφ ώστε να χαραχθεί μία γραμμή κατοχής μεταξύ των δύο πλευρών. Στη συνέχεια επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη ώστε να ενημερώσει τον Γεώργιο σχετικά με τις μυστικές επαφές του στο Λονδίνο. Επίσης, ήταν απαραίτητη η παρουσία του ώστε να οργανωθεί η διοίκηση της Μακεδονίας. Ήδη μετά την κατάκτηση της Μακεδονίας είχε προβεί στην οργάνωση με εξαιρετικά στελέχη ενός διοικητικού μηχανισμού. Αλλά και οι Βούλγαροι είχαν εγκαταστήσει διοικητικές αρχές σε περιοχές όπως οι Σέρρες, ο Λαγκαδάς και το Κιλκίς (Γαρδίκια, 1995, 181).

Εν τω μεταξύ η κριτική στο εσωτερικό της χώρας οδήγησε τον Βενιζέλο να εγείρει μεγαλύτερες αξιώσεις σε σχέση με όσα είχε πει στον Ντάνεφ. Ουσιαστικά επανήλθε στην αρχική του θέση περί της γραμμής Καβάλα- Δράμα- Ντεμίρ Χισάρ- Μοναστήρι. Ο Βενιζέλος ωστόσο, είχε να αντιμετωπίσει τόσο τα μέλη της κυβέρνησης όσο και την Αντιπολίτευση, οι οποίοι ζητούσαν όλη την περιοχή μεταξύ Αξιού και Νέστου. Εξέφραζαν παράλληλα τη δυσαρέσκειά τους για την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου. Αλλά και ο ίδιος ο Βενιζέλος ήταν δυσαρεστημένος με τις ενέργειες του Κορομηλά και αποδοκίμασε την τακτική του με τους εθελοντές τους οποίους χαρακτήρισε «κομιτατζήδες». Σε μία συνεδρίαση γεμάτη

ένταση στις 2 Μαρτίου η Αντιπολίτευση άσκησε έντονη κριτική στον πρωθυπουργό για την απόρριψη του αιτήματος σχετικά με την προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Το αίτημα ήταν υπογεγραμμένο από κατοίκους των Σερρών, της Δράμας και της Καβάλας. Εκφράστηκε επίσης, η άποψη ότι οι παραπάνω ελληνικότατες περιοχές δε θα έπρεπε να περιέλθουν από τον έναν τύραννο στον άλλο. Ο Βενιζέλος αιτιολόγησε τη θέση του υποστηρίζοντας ότι αναγκαστικά θα μείνουν κάποιες ελληνικές περιοχές και πληθυσμοί εκτός συνόρων για λόγους στρατηγικούς – γεωγραφικούς (Πρακτικά βουλής σ. 99-101, συνεδρίαση της 2ας Μαρτίου 1913). Εξέφρασε παράλληλα την ελπίδα τα σύνορα να χαραχθούν από τις επίσημες κυβερνήσεις των δύο χωρών. Ήταν προφανές ότι επιθυμούσε τη διατήρηση της ελληνοβουλγαρικής συμμαχίας και ότι επιδίωκε να συγκρατήσει τον Κορομηλά και τις άλλες εθνικιστικές φωνές στο εσωτερικό της κυβέρνησης (Γαρδίκας, 1995, 183-184).

Επιβλήθηκε επίσης, λογοκρισία στον Τύπο σχετικά με ειδήσεις με αντιβουλγαρικό περιεχόμενο καθώς και ειδήσεις που αφορούσαν στην κατάσταση στη Μακεδονία. Το επεισόδιο της Νιγρίτας προκάλεσε ανησυχία στον Βενιζέλο που αποδέχτηκε τη βουλγαρική πρόταση για σύσταση μικτής επιτροπής προς εξέταση των επίμαχων θεμάτων. Ταυτόχρονα πρότεινε στον Γκέσωφ τη συγκρότηση μικτής επιτροπής σχετικά με τις διαφιλονικούμενες περιοχές με εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη. Η πτώση των Ιωαννίνων οδήγησε στη μεταφορά στρατευμάτων προς στρατηγικά σημεία της Κεντρικής Μακεδονίας (Γαρδίκας, 1995, 184).

Στα τέλη Απριλίου η ελληνική πλευρά είχε ολοκληρώσει τη μεταφορά στρατού στη Μακεδονία. Η εξασφάλιση της σερβικής βοήθειας καθιστούσε ακλόνητη τη διαπραγματευτική της ικανότητα. Ο Κωνσταντίνος εκτιμούσε ότι η συγκέντρωση του μεγαλύτερου μέρους του βουλγαρικού στρατού θα γινόταν μετά τη συμφωνία με την Τουρκία. Συνεπώς οι διαφορές μεταξύ των Συμμάχων έπρεπε να επιλυθούν το συντομότερο δυνατό καθώς μία πιθανή καθυστέρηση θα εξασθένιζε τη θέση της Ελλάδας και θα ευνοούσε τους Βουλγάρους (Γαρδίκας, 1995, 192).

Ο Κορομηλάς είπε στον Ντεμίντοφ (Ρώσος πρέσβης στην Αθήνα) ότι ένας πόλεμος με τη Βουλγαρία ήταν αναπόφευκτος. Ανησυχη η ρωσική πλευρά πρότεινε τη δημιουργία μίας ελληνοβουλγαρικής επιτροπής που θα διευθετούσε το ζήτημα των συνόρων. Ο Σαζόνωφ (Ρώσος υπουργός Εξωτερικών) όταν οι συζητήσεις δεν προχωρούσαν, πρότεινε μία συνάντηση όλων των Βαλκάνιων πρωθυπουργών. Αυτή θα έπρεπε να προετοιμαστεί από μία συνάντηση Βενιζέλου- Γκέσωφ. Στην περίπτωση αποτυχίας αυτών των συναντήσεων θα έπρεπε να υπάρξει διαιτησία. Παράλληλα έπρεπε να υπάρξει μείωση των στρατιωτικών

δυνάμεων των δύο χωρών στην περιοχή ώστε να αποκλιμακωθεί η ένταση (Γαρδίκας, 1995, 193-194).

Το πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου οι βουλγαρικές δυνάμεις διέσχισαν τον ποταμό Αγγίτη και κατευθύνθηκαν στο Παγγαίο. Μετά από σκληρή μάχη που διήρκεσε τρεις ημέρες εμποδίστηκαν από τις ελληνικές δυνάμεις. Το επεισόδιο αυτό δυναμίτισε περισσότερο τις σχέσεις και υπήρξαν εκατέρωθεν κατηγορίες (Γαρδίκας, 1995, 195).

2.9 Προς την υπογραφή της ελληνοσερβικής συνθήκης

Ήταν σαφές ότι η πρόσφατη βαλκανική συμμαχία δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ και ότι μία νέα σύγκρουση που θα αφορούσε τη διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών της ηττημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν αναπόφευκτη.

Οι ηγεμονικές τάσεις της Βουλγαρίας στο χώρο των Βαλκανίων και η άρνησή της να υποχωρήσει μπροστά στα νέα δεδομένα οδήγησαν στον Β' Βαλκανικό πόλεμο. Η απροθυμία της Βουλγαρίας να συζητήσει μία αναθεώρηση της σερβοβουλγαρικής συμφωνίας του 1912 σχετικά με τη Μακεδονία οδήγησε τη Σερβία να προσεγγίσει την Ελλάδα. Τα εδάφη της Βουλγαρίας εκτεινόταν από την Οχρίδα μέχρι το Μπέλες και περιλάμβαναν το Μοναστήρι, τη Φλώρινα και την Έδεσσα. Η σερβική κυβέρνηση φοβούμενη την Αυστρία επιδίωκε την τήρηση της συμφωνίας με τη Βουλγαρία. Αντίθετα ο στρατός και το Παλάτι επιθυμώντας να αποφύγουν μία περικύκλωση από την Αυστρία και τη Βουλγαρία, αναζητούσαν μία αναθεώρηση των όρων και κοινά σύνορα με την Ελλάδα (Γαρδίκας, 1995, 187).

Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Κορομηλάς εκτιμούσε ότι η Ελλάδα έπρεπε να επιδιώξει μία συμφωνία με τους στρατιωτικούς πριν ο Πάσιτς καταλήξει σε συμφωνία με τον Γκέσωφ που θα έβλαπτε τα ελληνικά συμφέροντα. Πράγματι υπήρξαν συζητήσεις μεταξύ του πρίγκιπα Νικολάου (Έλληνας στρατιωτικός διοικητής της Θεσσαλονίκης) και του Σέρβου πρίγκιπα Αλέξανδρου που τον διαβεβαίωσε ότι για τους Σέρβους στρατιωτικούς η σερβοβουλγαρική συμφωνία δεν ήταν δεσμευτική. Πρότεινε επίσης, κοινά ελληνοβουλγαρικά σύνορα στη γραμμή Οχρίδα- Μοναστήρι- Ιστίπ. Ο Κορομηλάς πρότεινε στον Βενιζέλο να επισκεφτεί το Βελιγράδι. Πράγματι ο Έλληνας πρωθυπουργός επισκέφθηκε και συζήτησε με τον Πάσιτς αλλά εμφανίστηκε διστακτικός στο ενδεχόμενο μίας συμφωνίας με τη Σερβία. Παράλληλα δεν αποδεχόταν τις αυξημένες διεκδικήσεις που πρότεινε ο Κορομηλάς στην Ανατολική Μακεδονία (Γαρδίκας, 1995, 188).

Η αυξανόμενη διαμάχη στη Μακεδονία ώθησε τον Βενιζέλο να αλλάξει στάση και να πεισθεί ότι μόνον αν η Ελλάδα και η Σερβία συγκροτούσαν μία συμμαχία θα μπορούσαν να

επιβάλουν στη Βουλγαρία τη θέλησή τους. Ο Κορομηλάς δήλωσε ότι η Ελλάδα θα εξασφάλιζε στη Σερβία εμπορικές διευκολύνσεις σε ένα λιμάνι του Αιγαίου μέχρι να αποκτήσει την έξοδο που επιθυμούσε στην Αδριατική. Μάλιστα η Ελλάδα θα βοηθούσε στρατιωτικά εναντίον της Αλβανίας προς αυτήν την κατεύθυνση. Σε αντάλλαγμα η Σερβία θα βοηθούσε τις ελληνικές διεκδικήσεις μέχρι τον ποταμό Νέστο.

Μετά τη δολοφονία του Γεωργίου οι διαπραγματεύσεις έγιναν πλέον επίσημες ενώ οι δύο πλευρές στις 11 Απριλίου παρουσίασαν και αντάλλαξαν τις προτάσεις τους για μία προκαταρκτική συμφωνία. Οι συζητήσεις ωστόσο, δεν παρουσίασαν ιδιαίτερη πρόοδο για αρκετό χρονικό διάστημα λόγω επιμονής σε διάφορες λεπτομέρειες (Γαρδίκας, 1995, 189-192).

Επίσης, Ελλάδα και Σερβία ανησυχούσαν και ενδιαφέρονταν για το ζήτημα της Αλβανίας. Η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου αποφάσισε ουσιαστικά τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης Αλβανίας. Αυτή η εξέλιξη ασφαλώς ερχόταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα των δύο χωρών. Τον Απρίλιο του 1913 ο πρωθυπουργός Πάσιτς δήλωσε χαρακτηριστικά ότι η Σερβία δεν θα επέτρεπε στη Βουλγαρία να επεκταθεί μεταξύ της Ελλάδας και της Σερβίας και να αποκτήσει σύνορα με την Αλβανία έστω κι αν χρειαζόταν να απωλέσει τη συμπάθεια όλου του κόσμου. Παραδεχόταν συνεπώς ότι δεν επρόκειτο να εφαρμόσει τη σερβοβουλγαρική συμφωνία του 1912. Η Ρωσία ωστόσο, απέφυγε να αναμιχθεί και να κάνει χρήση του ρόλου της ως επιδιαιτητή και αρκέστηκε να παρατηρεί τη διάλυση της βαλκανικής συμμαχίας (Hall, 2000, 99).

Στις 5 Μαΐου συνάφθηκε πρωτόκολλο σύμφωνα με το οποίο οι δύο πλευρές υπόσχονταν να παράσχουν αμοιβαία διπλωματική και στρατιωτική βοήθεια για την προστασία των εδαφών που είχαν καταλάβει και όριζαν κοινά σύνορα στη δυτική πλευρά του Αξίου. Ταυτόχρονα συμφωνούσαν ότι θα αντιμετώπιζαν στρατιωτικά από κοινού πιθανή αντίδραση της Βουλγαρίας. Λίγες μέρες αργότερα υπογράφηκε και η ελληνοσερβική στρατιωτική σύμβαση (14 Μαΐου).

Η ελληνοσερβική συμφωνία φάνηκε να συναντά εμπόδια όταν οι Σέρβοι απαίτησαν την ελληνική στρατιωτική βοήθεια όχι μόνον απέναντι σε πιθανή βουλγαρική αλλά και σε αυστριακή επίθεση. Η Σερβία επέμενε σε αυτόν τον όρο καθώς τον προηγούμενο χρόνο είχε εξασφαλίσει τη βουλγαρική υπόσχεση για στήριξη με δύναμη διακοσίων χιλιάδων ανδρών. Η Ελλάδα εμφανιζόταν διστακτική όμως τα βουλγαρικά στρατεύματα πρόσβαλαν ελληνικές θέσεις στο Παγγαίο και τη Νιγρίτα στις 21 Μαΐου. Τότε συγκλήθηκε Υπουργικό συμβούλιο

όπου ο Βενιζέλος πρότεινε την άμεση αποδοχή των σερβικών όρων και ο βασιλιάς συμφώνησε να υπογράψει (Σβολόπουλος, 1993, 129-130).

Την 1η Ιουνίου 1913 υπογράφηκε η συνθήκη Ειρήνης, Φιλίας και Αμοιβαίας Συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών. Προβλεπόταν η αμοιβαία εγγύηση των εδαφών των δύο χωρών και η στρατιωτική βοήθεια σε περίπτωση που ένα κράτος δεχόταν επίθεση. Επίσης, καθοριζόταν η διανομή των εδαφών που θα παραχωρούσε η Τουρκία μετά τη λήξη του πολέμου. Επιπλέον, η Ελλάδα αναλάμβανε την υποχρέωση διευκόλυνσης του σερβικού εμπορίου μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης με την προϋπόθεση ότι οι Σέρβοι θα αποδέχονταν την πλήρη ελληνική κυριαρχία σε αυτό (Σβολόπουλος, 1993, 130). Τέλος, οι διπλωματικοί εκπρόσωποι των δύο πλευρών συνήψαν μυστική συμφωνία που αφορούσε στις ζώνες επιρροής των δύο χωρών στην Αλβανία (Χασιώτης, 1998, 34).

3. Η διάσπαση της βαλκανικής συμμαχίας κι ο Β΄ βαλκανικός πόλεμος

Τον Ιούνιο του 1913 επήλθε η ρήξη της βαλκανικής συμμαχίας και κηρύχθηκε ο «βουλγαρικός» πόλεμος. Καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισαν οι βουλγαρικές εδαφικές διεκδικήσεις και η πίεση των φιλοπόλεμων κύκλων στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Οι διπλωματικές πρωτοβουλίες των Μ. Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Ρωσίας ώστε να διευθετηθεί η διαφαινόμενη κρίση δεν απέδωσαν καρπούς.

Η υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου τον Μάιο του 1913 δεν αποτέλεσε βήμα για την ειρήνη. Σήμαινε ουσιαστικά το τέλος της Οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια αλλά ταυτόχρονα αποτελούσε το έναυσμα για τη διάσπαση της βαλκανικής συμμαχίας καθώς δεν προσδιόριζε με σαφήνεια τη νέα γεωγραφική - πολιτική κατάσταση στη Βαλκανική χερσόνησο. Παράλληλα η σχεδιαζόμενη δημιουργία του αλβανικού κράτους προκαλούσε επιπρόσθετη αβεβαιότητα στο χώρο των Βαλκανίων. Ακόμη, η εκκρεμότητα γύρω από το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου που είχαν ήδη καταληφθεί από τον ελληνικό στρατό σε συνδυασμό με την κατοχή των Δωδεκανήσων από την Ιταλία περιέπλεκε περισσότερο την κατάσταση για την Ελλάδα (Κλάψης, 2019, 253).

Η Βουλγαρία αξίωνε την προσάρτηση περισσότερων εδαφών προβάλλοντας τη σημαντική της συνεισφορά στην τελική συμμαχική νίκη αλλά και τονίζοντας τις σημαντικές της απώλειες σε σχέση με τους υπόλοιπους Βαλκάνιους συμμάχους της. Συγκεκριμένα η Βουλγαρία εκτιμούσε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να περιοριστεί στην προσάρτηση της Κρήτης και των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και να παραιτηθεί από τη Θεσσαλονίκη. Επίσης, αξίωνε η Σερβία να τηρήσει στο ακέραιο τη μεταξύ τους συμφωνία σχετικά με τη Μακεδονία (Γιανουλόπουλος, 1999, 213).

3.1 Ελληνοβουλγαρική διαμάχη

Οι ελληνοβουλγαρικές διαφωνίες είχαν ήδη αρχίσει εξαιτίας της κατοχής της Θεσσαλονίκης. Ενώ μαινόταν ακόμη ο πρώτος βαλκανικός πόλεμος, η βουλγαρική πλευρά απέρριψε την πρόταση του Βενιζέλου σχετικά με τη διανομή του νότιου τμήματος της Μακεδονίας. Η ελληνική πλευρά επιθυμούσε να αποκτήσει κοινά σύνορα με τη Σερβία και να προσαρτήσει τη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες και την Καβάλα. Αντίθετα η βουλγαρική κυβέρνηση αξίωνε να ισχύσει η αρχή της αναλογικότητας. Ο Γκέσωφ χαρακτηριστικά δήλωνε ότι αν ο Βενιζέλος σύγκρινε το μέγεθος του βουλγαρικού στρατού και τις θυσίες στις οποίες είχε υποβληθεί με τις αντίστοιχες του ελληνικού στρατού, θα αντιλαμβανόταν σαφώς γιατί οι Βούλγαροι

αρνήθηκαν κάθε συζήτηση επί των ελληνικών προτάσεων. Επίσης, η απουσία σαφούς οριοθέτησης των ελληνικών και βουλγαρικών περιοχών δημιουργούσε σοβαρά ζητήματα. Οι Βούλγαροι δυσανασχετούσαν γιατί η ελληνική κυβέρνηση προσπαθούσε να οργανώσει διοικητικά περιοχές της Μακεδονίας που είχαν καταληφθεί από τον βουλγαρικό στρατό. Ακόμη, οι ελληνικές αρχές απελευθέρωναν Τούρκους αιχμαλώτους από τη Θεσσαλονίκη. Οι Βούλγαροι ανησυχούσαν μήπως αυτοί οι αιχμάλωτοι αφού επιστρέψουν στην Τουρκία, καταταγούν εκ νέου και πολεμήσουν εναντίον τους. Ασφαλώς το κυριότερο ζήτημα των δύο πλευρών ήταν η Θεσσαλονίκη. Χαρακτηριστικά ο Σκουλούδης (μέλος της ελληνικής αντιπροσωπίας στο Λονδίνο) δήλωνε ότι δε θα ήταν δυνατή η επιστροφή τους στην Αθήνα εάν δεν πετύχαιναν την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης ενώ κι ο Ντάνεφ δήλωνε ότι ίσως χρειαζόταν ένας ελληνοβουλγαρικός πόλεμος για τη Θεσσαλονίκη (Hall, 2000, 75).

3.2 Έκρυθμη εσωτερική κατάσταση στη Βουλγαρία

Η εσωτερική πολιτική κατάσταση στη Βουλγαρία ήταν τεταμένη. Στη Σόφια ήταν συγκεντρωμένος μεγάλος αριθμός στρατιωτών (περίπου σαράντα πέντε χιλιάδες) που υπερασπιζόταν την πόλη ενώ άλλες τριάντα πέντε χιλιάδες είχαν αναπτυχθεί σε καίριες θέσεις στα περίχωρα και την επαρχία. Γενικότερα υπήρχε μία ετοιμότητα για κάποια στρατιωτική ενέργεια. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι βουλγαρικές στρατιωτικές αρχές είχαν προσκαλέσει τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας και της Θράκης να καταταγούν στον βουλγαρικό στρατό. Οι τελευταίοι αποδέχτηκαν την πρόσκληση θέτοντας όρο ωστόσο, να μην αναγκαστούν να πολεμήσουν κατά των ομοθρήσκων τους (Τούντα, 2018, 137-138). Ακόμη, η υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου σήμαινε πρακτικά το τέλος του πολέμου με τους Οθωμανούς. Επέτρεπε επομένως στη Βουλγαρία να μεταφέρει τις στρατιωτικές της δυνάμεις από την Ανατολική Θράκη στο μέτωπο της Μακεδονίας ώστε να αντιμετωπίσει τους Σέρβους και τους Έλληνες (Hall, 2000, 102).

Ο βασιλιάς Φερδινάνδος και η αυλή του αλλά και μέρος του πολιτικού κόσμου πίστευαν ότι κάποια στιγμή η Μακεδονία θα ενσωματωνόταν στο βουλγαρικό κράτος, όπως είχε συμβεί νωρίτερα με την Ανατολική Ρωμυλία. Ήταν αναμενόμενο συνεπώς ο Γκέσωφ που διακρινόταν για τις φιλειρηνικές του θέσεις να εξαναγκαστεί σε παραίτηση από τον Φερδινάνδο και μάλιστα την ημέρα της υπογραφής της συνθήκης ειρήνης του Λονδίνου. Ταυτόχρονα ο Φερδινάνδος διέταξε την άμεση επιστροφή στη Σόφια του Ντάνεφ, ο οποίος ηγούνταν της βουλγαρικής αντιπροσωπίας στο Λονδίνο. Οι δύο αυτοί άνδρες δεν επιθυμούσαν κανένα συμβιβασμό έναντι των βαλκανικών συμμάχων αναφορικά με τη διεκδίκηση της Μακεδονίας (Τούντα, 2018, 139-140).

Η καινούργια κυβέρνηση που προέκυψε από τη συνεργασία Προοδευτικών- Φιλελευθέρων και του Λαϊκού Κόμματος ορκίστηκε στις 1/14 Ιουνίου 1913. Πρωθυπουργός αλλά και υπουργός Εξωτερικών ανέλαβε ο Ντάνεφ ο οποίος ήταν σαφέστατα ρωσόφιλος και περισσότερο σκληροπυρηνικός καθώς βρισκόταν υπό την επιρροή των στρατιωτικών αλλά και των βουλγαρομακεδονικών κομιτάτων. Σχετικά με την παραίτηση του Γκέσωφ η εφημερίδα ‘Mir’ που χαρακτηριζόταν ως φιλοκυβερνητική και τασσόταν υπέρ του Ντάνεφ, έγραφε ότι η παραίτηση του Γκέσωφ αποτελούσε μία κίνηση διαμαρτυρίας εναντίον της κακοπιστίας των βαλκάνιων συμμάχων. Γεγονός πάντως, ήταν ότι η νέα κυβέρνηση στόχευε στην πραγματοποίηση του μεγάλου στόχου όλων των κομμάτων που ήταν η προσάρτηση της Μακεδονίας (Τούντα, 2018, 141-142).

3.3 Άκαρπες διπλωματικές πρωτοβουλίες

Ανεπιτυχείς υπήρξαν οι προσπάθειες της ρωσικής πλευράς να διατηρήσει τη συμμαχία μεταξύ της Βουλγαρίας και της Σερβίας. Ο Τσάρος ανέλαβε πρωτοβουλία και απέστειλε τηλεγράφημα προς τους βασιλείς της Βουλγαρίας και της Σερβίας κάνοντας χρήση του δικαιώματος του επιδιαιτητή, που του αναγνώριζε η σερβοβουλγαρική συμφωνία του 1912. Ο Τσάρος αφού υποστήριξε ότι θεωρούσε καθήκον του να αποτρέψει έναν πόλεμο μεταξύ δύο σλαβικών συμμαχικών χωρών, τόνισε ότι η Ρωσία θα θεωρούσε υπεύθυνο έναντι όλων των Σλάβων το κράτος που θα ευθυνόταν για την κήρυξη ενός πολέμου. Παράλληλα απειλούσε με τη χρήση βίας από την πλευρά της (Δορδανάς, 2013, 277-278).

Στις αρχές Ιουνίου έλαβε χώρα μία συνάντηση μεταξύ Πάσιτς και Γκέσωφ στο Τσάριμπροντ. Οι δύο πολιτικοί συμφώνησαν μόνο στην πρόταση του Πάσιτς σχετικά με μια συνάντηση των τεσσάρων Βαλκάνιων πρωθυπουργών στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα και ο Σαζόνωφ πρότεινε να υπάρξει διαιτησία από την πλευρά της Ρωσίας σε περίπτωση που αποτύγχανε η παραπάνω συνάντηση (Γαρδίκια, 1995, 207).

Εν τω μεταξύ Βενιζέλος και Σαράνωφ συναντήθηκαν στη Θεσσαλονίκη σε μια προσπάθεια διευθέτησης των διμερών διαφορών. Οι Βούλγαροι συμφώνησαν στη χάραξη μιας διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των δύο στρατών. Πράγματι Δούσμανης και Ιβάνωφ υπέγραψαν πρωτόκολλο, το οποίο αναγνωρίζοντας την κατάσταση που είχε προκύψει μετά τις τελευταίες αψιμαχίες, όριζε προσωρινή γραμμή που άφηνε στη Βουλγαρία την περιοχή του Παγγαίου (Γαρδίκια, 1995, 207-208). Υπήρξε μάλιστα κοινή παρέλαση και συμμετοχή Ελλήνων και Βουλγάρων στρατιωτών ώστε να εορταστεί το τέλος του πολέμου αλλά και η ονοματική εορτή του βασιλιά Κωνσταντίνου. Η ένταση ωστόσο και η αμοιβαία καχυποψία

ήταν έντονες. Οι εξελίξεις όμως στη Βουλγαρία υπήρξαν καθοριστικές για τα Βαλκάνια. Ο Γκέσωφ παραιτήθηκε καθώς δεχόταν αυστηρή κριτική από το Στρατό αλλά και το βασιλικό περιβάλλον σχετικά με την ακολουθούμενη συμβιβαστική πολιτική και την απροθυμία του να προχωρήσει σε νέο πόλεμο (Γαρδίκια, 1995, 208-209). Ο Ντάνεφ πιεζόμενος από τους στρατιωτικούς κύκλους αλλά και τα βουλγαρομακεδονικά κομιτάτα εμφανίστηκε σαφώς περισσότερο αδιάλλακτος από τον Γκέσωφ. Στην πρόσκληση του Σαζόνωφ για τετραμερή διάσκεψη στην Πετρούπολη απάντησε θέτοντας όρους αναφορικά με την προσφυγή στη διαιτησία του Τσάρου. Συγκεκριμένα αξίωνε η Σερβία να αποδεχτεί τις γενικές γραμμές της σερβοβουλγαρικής συνθήκης του 1912, να υπάρξουν ιδιαίτερες διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα και να προχωρήσουν σε αποστράτευση αφού προηγουμένως θα έχει αποκατασταθεί η σερβοβουλγαρική κυριαρχία στις περιοχές της Μακεδονίας σύμφωνα με τη συνθήκη του 1912 (Σφέτας, 2009, 500-501).

Ο Βενιζέλος ανήσυχος από τις εξελίξεις εξακολουθούσε να επιζητεί την ειρηνική επίλυση των διαφορών και επέμενε στην πραγματοποίηση της συνάντησης στη Θεσσαλονίκη. Στις 8 Ιουνίου οι βασιλείς της Βουλγαρίας Φερδινάνδος και της Σερβίας Πέτρος προσκλήθηκαν να αναθέσουν την επίλυση των διαφορών στη Ρωσία. Ο Σαζόνωφ υποστήριζε ότι οι σερβοβουλγαρικές διαφορές θα επιλύονταν με τη ρωσική διαιτησία σύμφωνα με τη συνθήκη του 1912 ενώ και η Ελλάδα έπρεπε να συμφωνήσει σε διαιτησία αναφορικά με τις ελληνοβουλγαρικές διαφορές. Ο Βενιζέλος ωστόσο, ανησυχούσε καθώς πίστευε ότι ο Σαζόνωφ θα μεροληπτούσε υπέρ της Βουλγαρίας και θα συμφωνούσε να αποδοθούν στη Βουλγαρία το Μοναστήρι, η Φλώρινα και τα Βοδενά βάσει της συνθήκης του 1912 (Γαρδίκια, 1995, 209-210). Ο Βενιζέλος επίσης δεν επιθυμούσε η Αυστρία να παραχωρήσει την Κορυτσά στην Αλβανία και ήθελε κοινά σύνορα με τη Σερβία στα δυτικά του Αξιού.

Στο εσωτερικό της Βουλγαρίας ο στρατηγός Σάβωφ και το Γενικό Επιτελείο πίεζαν για την κήρυξη του πολέμου. Ο Σάβωφ υποστήριζε ότι δεν μπορούσε να ελέγξει τα στρατεύματα και είτε έπρεπε να κηρυχθεί πόλεμος είτε να αποστρατευτούν (Γαρδίκια, 1995, 211). Ο Σάβωφ ζήτησε από τον Ντάνεφ να αποφασίσει μέσα σε ένα δεκαήμερο σχετικά με τις επόμενες κινήσεις. Στις 14 Ιουνίου ο Σαζόνωφ προσκάλεσε τον Ντάνεφ στην Πετρούπολη τονίζοντας ότι οι Σύμμαχοι είχαν συμφωνήσει στη διαιτησία. Ο Ντάνεφ όμως, στο υπόμνημα που επρόκειτο να επιδώσει στον Τσάρο ανέφερε ότι η Βουλγαρία είχε υποστεί τις μεγαλύτερες θυσίες στο Θρακικό μέτωπο, είχε χάσει τη Σιλίστρια και ότι η διαιτησία του Τσάρου αφορούσε απλώς κάποιες αμφισβητούμενες περιοχές που έπρεπε να αποδοθούν στη Βουλγαρία (Σφέτας, 2009, 501).

Αλλά και η Ελλάδα αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα. Ο νικηφόρος πόλεμος κατά της Τουρκίας είχε προκαλέσει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες. Ο Κορομηλάς επίσης, αλλά και άλλοι εθνικιστές επέκριναν τους χειρισμούς του Βενιζέλου επειδή δεν είχε καταφέρει να επωφεληθεί από το επεισόδιο του Παγγαίου και να προχωρήσει σε πόλεμο εναντίον της Βουλγαρίας την κατάλληλη στιγμή. Ο ίδιος ο Βενιζέλος έχοντας υπόψη του τις πληροφορίες που έφταναν από τη Βουλγαρία συνειδητοποίησε ότι η συνάντηση της Αγίας Πετρούπολης δε θα γινόταν. Συνεπώς επιδίωξε να προσεγγίσει τη Ρουμανία και την Τουρκία αλλά και να καθησυχάσει τη Γερμανία και την Αυστρία ότι δε θα συμμαχούσε με την Αντάντ και ότι η ελληνοσερβική συμμαχία στόχευε μόνο στον περιορισμό των βουλγαρικών επεκτατικών σχεδίων. Πρότεινε μάλιστα να περιληφθούν οι Άγιοι Σαράντα και η Χειμάρρα στην Αλβανία ώστε να εξευμενίσει τόσο την Ιταλία όσο και την Αυστροουγγαρία (Γαρδίκας, 1995, 211).

Η Ρωσία εμφανιζόταν διστακτική στο να αναλάβει το ρόλο του επιδιαιτητή μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας καθώς εκτιμούσε ότι σε κάθε περίπτωση θα δυσανεστούσε και θα στρεφόταν εναντίον κάποιου κράτους. Προειδοποιούσε επίσης, τους Σέρβους ότι θα γνώριζαν την ήττα από τον ανώτερο βουλγαρικό στρατό. Ο Σαζόνωφ ωστόσο, ήταν εκνευρισμένος με τους Βούλγαρους και τα σχέδια τους για κατάληψη της Κωνσταντινούπολης καθώς ήταν η πόλη που πάντοτε επιθυμούσαν οι Ρώσοι (Hall, 2000, 103).

Ο Ντάνεφ αναχώρησε για την Πετρούπολη με σκοπό να μετάσχει στη συνάντηση υπό τον Τσάρο. Στις 16 Ιουνίου όμως τμήματα του βουλγαρικού στρατού επιτέθηκαν εναντίον ελληνικών και σερβικών θέσεων. Η απόφαση της επίθεσης λήφθηκε από τον Σάβωφ και με την έγκριση του Φερδινάνδου. Ο ίδιος ο Ντάνεφ δεν είχε ενημερωθεί.

3.4 Τα στρατιωτικά γεγονότα

Το ξέσπασμα του Β' Βαλκανικού πολέμου αποτέλεσε για τις εμπλεκόμενες δυνάμεις μία ευκαιρία να επιλυθούν οριστικά οι μεταξύ τους διαφωνίες. Οι Βούλγαροι επιθυμούσαν να κυριαρχήσουν σε όλη τη Μακεδονία ανατρέποντας τη σερβοβουλγαρική συμμαχία του προηγούμενου έτους. Έλληνες και Σέρβοι προσδοκούσαν να διαμοιράσουν τα κεκτημένα εδάφη και να αποτρέψουν τα βουλγαρικά ηγεμονικά σχέδια. Παράλληλα οι Ρουμάνοι επιδίωξαν να κυριαρχήσουν στη Δοβρουτσά ενώ και οι Οθωμανοί εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία ώστε να ανακαταλάβουν την Αδριανούπολη (Hall, 2000, 107).

Η επίθεση της Βουλγαρίας εναντίον των ελληνικών και σερβικών δυνάμεων δεν ονομάστηκε επίσημα κήρυξη πολέμου από τη Βουλγαρία. Αποσκοπούσε ουσιαστικά στους ακόλουθους στρατιωτικούς και διπλωματικούς στόχους: 1) Να τονώσει το ηθικό του βουλγαρικού

στρατού. 2) Να αναγκάσει τους Έλληνες και τους Σέρβους να υποχωρήσουν στα αιτήματα της βουλγαρικής πλευράς. 3) Να ασκήσει πίεση στη Ρωσία ώστε να επισπεύσει τη σύναψη ειρήνης σύμφωνα με τους όρους των Βουλγάρων. Παράλληλα οι Βούλγαροι στρατιωτικοί θεωρούσαν ότι οι Μ. Δυνάμεις θα εμπόδιζαν ένα νέο πόλεμο στα Βαλκάνια (Σφέτας, 2012, 21).

Τα βουλγαρικά στρατεύματα ωστόσο, ήταν ιδιαίτερα καταπονημένα καθώς είχαν αντιμετωπίσει στο μέτωπο της Θράκης τον πολυάριθμο τουρκικό στρατό ενώ μεγάλα τμήματά του παρέμεναν καθηλωμένα στη Θράκη μετά τη λήξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου. Επίσης, ο βουλγαρικός στρατός αποτελούνταν από πολλούς σλαβόφωνους της Θράκης και της Μακεδονίας, που υστερούσαν σε εκπαίδευση και πειθαρχία παρά τον φανατισμό που τους διέκρινε (Μαργαρίτης, 1999, 169-170).

Στις 16 Ιουνίου 1913 ξέσπασε ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος. Οι βουλγαρικές δυνάμεις προσέβαλαν τις ελληνικές προφυλακές στο Παγγαίο και τη Νιγρίτα αναγκάζοντας τις να υποχωρήσουν. Γρήγορα ωστόσο, ο ελληνικός στρατός αντεπιτέθηκε και κατήγαγε μεγάλες νίκες. Η μάχη του Κιλκίς- Λαχανά στις 19-21 Ιουνίου υπήρξε πολύνεκρη μα και καθοριστική για την εξέλιξη του πολέμου. Κατά τις επόμενες εβδομάδες ο ελληνικός στρατός απελευθέρωσε πολλές μεγάλες πόλεις όπως τις Σέρρες, την Καβάλα, τη Δράμα, την Αλεξανδρούπολη, την Ξάνθη, την Κομοτηνή. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επιδίωκε την ταπείνωση και την ολοκληρωτική ήττα των Βουλγάρων ώστε να εκδικηθεί για τις βιαιότητες τους. Ταυτόχρονα επιδίωκε να προχωρήσει εντός του βουλγαρικού εδάφους ώστε να υπαγορεύσει εκεί τους ελληνικούς όρους για τη σύναψη ανακωχής (Σφέτας στο Ώρες Ελευθερίας, 2012, 22).

Η προκλητική επίθεση της Βουλγαρίας ήταν μάλλον αναμενόμενη. Στις 17 Ιουνίου συγκλήθηκε το Υπουργικό Συμβούλιο το οποίο αποφάσισε την πραγματοποίηση ευρείας αντεπίθεσης εναντίον των Βουλγάρων ενώ παράλληλα υπήρξαν επαφές με τους πρέσβεις των Μ. Δυνάμεων. Λίγες μέρες αργότερα (21 Ιουνίου) ο πρωθυπουργός δήλωσε στη Βουλή ότι η Ελλάδα είχε εξαντλήσει όλα τα ειρηνικά μέσα, ότι δεν επιθυμούσε να εγκαθιδρύσει μία ελληνική ηγεμονία στην περιοχή αλλά στόχευε μόνο στην περιφρούρηση των κερκτημένων.

Στη Θεσσαλονίκη διεξήχθησαν σφοδρές συγκρούσεις μεταξύ των Ελλήνων και των Βουλγάρων. Μετά την επίδοση τελεσιγράφου από τον στρατηγό Καλλάρη προς τον διοικητή της βουλγαρικής φρουράς Λαζάρωφ ακολούθησαν φονικές οδομαχίες. Οι απώλειες της βουλγαρικής πλευράς υπήρξαν πολύ μεγάλες. Παράλληλα πολύ μεγάλος ήταν ο αριθμός των

νεκρών Βούλγαρων πολιτών. Ακόμη, δεν έλειψαν και τα έκτροπα καθώς δολοφονήθηκαν στρατιώτες αφού είχαν ήδη παραδοθεί ενώ και δύο έφηβοι τυμπανιστές σκοτώθηκαν από μαθητές του ελληνικού γυμνασίου (Δορδανάς 2013, 298-300).

Μετά από σφοδρές συγκρούσεις η Νιγρίτα καταλήφθηκε από τον ελληνικό στρατό στις 20 Ιουνίου. Οι Βούλγαροι, καθώς υποχωρούσαν, προχώρησαν σε σφαγή των κατοίκων της και σε εκτεταμένες καταστροφές των σπιτιών της. Στις 23 Ιουνίου ο ελληνικός στρατός κατέλαβε τη Δοϊράνη και στις 26 Ιουνίου τη Στρώμνιτσα. Η κατάληψη της Δοϊράνης υπήρξε κρίσιμη για τον ανεφοδιασμό των Βουλγάρων και στο σερβικό μέτωπο (Χατζηβασιλείου, 2012, 37-41). Στις 26 Ιουνίου ο ελληνικός στόλος απελευθέρωσε την Καβάλα ενώ την επόμενη ημέρα ο ελληνικός στρατός εισήλθε μετά από νικηφόρα μάχη στο Σιδηρόκαστρο. Οι βουλγαρικές δυνάμεις κατά την αποχώρησή τους είχαν προβεί σε δολοφονίες εκατοντάδων χωρικών ενώ είχαν συλλάβει ως ομήρους πάρα πολλούς πρόκριτους, ιερείς και δασκάλους. Ανάλογη εικόνα καταστροφής συνάντησε ο ελληνικός στρατός στις 29 Ιουνίου όταν απελευθέρωσε τις Σέρρες. Οι Βούλγαροι είχαν πυρπολήσει την πόλη και συνεπώς υπήρχαν περισσότεροι από είκοσι χιλιάδες άστεγοι. Ο Κωνσταντίνος έσπευσε να δηλώσει ότι θα αναγκαζόταν να προβεί σε αντίποινα και ζήτησε το Υπουργείο Εξωτερικών να αποστείλει έντονη διαμαρτυρία προς τις Μ. Δυνάμεις. Την περιοχή μάλιστα επισκέφθηκαν οι πρόξενοι της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας στη Θεσσαλονίκη και διαπίστωσαν την τεράστια καταστροφή (Χατζηβασιλείου, 2012, 46-47). Στις 30 Ιουνίου ο βουλγαρικός στρατός πραγματοποίησε μία εκτεταμένη σφαγή στο Δοξάτο. Υπάρχουν μάλιστα πληροφορίες ότι στις σφαγές συμμετείχαν και Τούρκοι κάτοικοι της περιοχής, τους οποίους οι Βούλγαροι εξαπάτησαν διαδίδοντας ότι δήθεν Βουλγαρία και Οθωμανική αυτοκρατορία συνασπίστηκαν εναντίον των Ελλήνων. Ήταν τέτοια η αγανάκτηση των Ελλήνων για τις βουλγαρικές ωμότητες ώστε οργανώθηκε μεγάλο συλλαλητήριο στην Αθήνα. Σε αυτό εγκρίθηκε ψήφισμα διαμαρτυρίας που απευθυνόταν στις Μ. Δυνάμεις και στις Η.Π.Α. Παράλληλα κι η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας απηύθυνε έκκληση προς τον Τσάρο και τις εκκλησίες της Ρωσίας και της Αγγλίας ενώ συλλαλητήρια οργανώθηκαν και σε άλλες πόλεις όπως στη Θεσσαλονίκη, όπου συμμετείχαν μάλιστα μουσουλμάνοι και Εβραίοι (Χατζηβασιλείου, 2012, 48). Τις πρώτες μέρες του Ιουλίου ο ελληνικός στρατός κατέλαβε το Μελένικο, το Νευροκόπι πέρασε τα Στενά της Κρέσνας και προέλασε προς το βορρά. Ανάλογες επιτυχίες εναντίον των Βουλγάρων σημείωσαν οι Σέρβοι, οι Ρουμάνοι αλλά και οι Οθωμανοί που ανακατέλαβαν μεταξύ άλλων την Αδριανούπολη. Στις 12 Ιουλίου ο ελληνικός στόλος

απελευθέρωσε την Αλεξανδρούπολη ενώ στις 13 και 14 Ιουλίου ο ελληνικός στρατός εισήλθε στην Ξάνθη και την Κομοτηνή αντίστοιχα (Χατζηβασιλείου, 2012, 50-54).

Η ρωσόφιλη κυβέρνηση του Ντάνεφ αναγκάστηκε να παραιτηθεί στις 13 Ιουλίου υπό το βάρος των συντριπτικών ηττών του βουλγαρικού στρατού. Η αδυναμία της Ρωσίας να αποσοβήσει την επερχόμενη καταστροφή οδήγησε στην αντικατάσταση της ρωσόφιλης κυβέρνησης από τους φιλοαυστριακούς Ραντοσλάβωφ και Γεννάντιεφ. Επιδίωξή τους ήταν μία διπλωματική λύση ώστε να αποτραπεί μία εισβολή στη Βουλγαρία (Χατζηβασιλείου, 2012, 33-34).

Στις 14 Ιουλίου οι Βούλγαροι επιχείρησαν μία αντεπίθεση κατά των ελληνικών δυνάμεων που αντιμετώπιζαν πλέον σοβαρότατα προβλήματα ανεφοδιασμού, συντονισμού των κινήσεων, επιδημία χολέρας και κόπωση. Η βουλγαρική επίθεση προκάλεσε αταξία στις ελληνικές μονάδες αλλά τελικά στις 17 Ιουλίου συμφωνήθηκε πενθήμερη ανακωχή που ουσιαστικά έθεσε τέλος στον πόλεμο. Η Ελλάδα είχε νικήσει έχοντας ωστόσο, υποστεί μεγάλες απώλειες που ανέρχονταν σε 2500 νεκρούς και 20 χιλιάδες τραυματίες (Μαργαρίτης, 1999, 172-173).

3.5 Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου

Στις 17/29 Ιουνίου 1913 ο βασιλιάς Φερδινάνδος διέταξε τον στρατηγό Σάβωφ να προσβάλει τις θέσεις του ελληνικού και σερβικού στρατού στη Μακεδονία. Η απόφαση αυτή λήφθηκε ενώ ο Ντάνεφ απουσίαζε καθώς κατευθυνόταν στην Πετρούπολη. Η απόφαση αυτή χαρακτηρίστηκε ως ένα «παράλογο έγκλημα» καθώς θα οδηγούσε στη ματαίωση των βουλγαρικών ηγεμονικών βλέψεων. Οι Βούλγαροι – όπως αποδείχτηκε- είχαν υπερεκτιμήσει τις δυνατότητές τους. Όλες οι υπόλοιπες βαλκανικές χώρες – εκτός της Αλβανίας- στράφηκαν εναντίον τους με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική ήττα τους σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα (Τούντα, 2018, 159-160).

Στις 17 Ιουλίου 1913 ταυτόχρονα με την υπογραφή πενθήμερης ανακωχής άρχισαν στο Βουκουρέστι οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των βαλκανικών κρατών. Η Τουρκία αποκλείστηκε καθώς η Ρουμανία υποστήριξε ότι θα συζητούνταν θέματα που αφορούσαν τους βαλκάνιους συμμάχους. Δε συμμετείχαν επίσης, οι Μ. Δυνάμεις. Μέσω ωστόσο, των πρέσβων τους στο Βουκουρέστι, κατάφεραν έμμεσα να επηρεάσουν τις εξελίξεις και τις αποφάσεις της Συνθήκης (Τούντα, 2018, 164-165).

Πολλά σοβαρά ζητήματα απασχόλησαν τις Μ. Δυνάμεις. Ένα θέμα ήταν η εκκένωση από τα τουρκικά στρατεύματα της Αδριανούπολης και των βουλγαρικών περιοχών. Υπήρχε η

ανησυχία από τη Γερμανία ότι σε διαφορετική περίπτωση θα μπορούσε να υπάρξει ρωσική επέμβαση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το δεύτερο ζήτημα ήταν η τύχη της Καβάλας. Η Ρωσία επιθυμώντας να φανεί αρεστή στους Βούλγαρους υποστήριζε την παραχώρησή της στη Βουλγαρία. Σε διαφορετική περίπτωση έθετε ζήτημα αναθεώρησης της συνθήκης πριν καν υπογραφεί. Κυκλοφορούσε μάλιστα η είδηση ότι ο Σαζόνωφ είχε παλαιότερα υποσχεθεί στον Γκέσωφ την Καβάλα. Η Γαλλία και η Γερμανία ωστόσο, ήταν αντίθετες με τη ρωσική θέση στο συγκεκριμένο ζήτημα (Τούντα, 2018, 165-167).

Επίσης, σοβαρό ζήτημα αποτελούσε το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου που είχαν απελευθερωθεί από τον ελληνικό στόλο κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο. Σύμφωνα με τη συνθήκη του Λονδίνου οι Μ. Δυνάμεις είχαν αυτοαναγορευθεί σε ρυθμιστές της τύχης του Αιγαίου. Το ζήτημα αυτό συνδέθηκε επίσης, με το ζήτημα της λεγόμενης Β. Ηπείρου και τη δημιουργία αλβανικού κράτους που προωθούσαν η Ιταλία και η Αυστρία. Συνεπώς η ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο συνδεόταν με την υποχωρητικότητα της Ελλάδας στο ζήτημα της Β. Ηπείρου (Τούντα, 2018, 167-168). Τα δύο παραπάνω ζητήματα συζητήθηκαν κυρίως στα πλαίσια της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης καθώς θεωρήθηκε ότι αφορούσαν τα συμφέροντα των Μ. Δυνάμεων αλλά και τη γενικότερη ισορροπία στην ευρύτερη περιοχή (Γιανουλόπουλος, 1999, 222).

Ωστόσο, το κυριότερο ζήτημα που επρόκειτο να προκαλέσει σφοδρές αντιπαραθέσεις τόσο μεταξύ Ελλάδας – Βουλγαρίας όσο και μεταξύ των Μ. Δυνάμεων ήταν η τύχη της Καβάλας. Η Βουλγαρία επιθυμούσε να εξασφαλίσει μία εκτεταμένη διέξοδο προς το Αιγαίο ενώ η ελληνική πλευρά επιθυμούσε να επεκταθεί μέχρι τη γραμμή Πέρελικ – Μάκρη. Ο Βενιζέλος κι ο Κωνσταντίνος καθιστούσαν σαφές ότι δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στην Αθήνα χωρίς την Καβάλα (Δορδανάς, 2013, 324). Μάλιστα ο Βενιζέλος ανέφερε στον Βούλγαρο στρατηγό Φίτσεφ ότι η Ελλάδα ήταν διατεθειμένη να παραχωρήσει την Ανατολική Μακεδονία τον Ιούνιο. Μετά ωστόσο, τη νίκη της ήταν αποφασισμένη να διαφυλάξει τα συμφέροντά της (Hall, 2000, 124). Από τις Μ. Δυνάμεις, η Ρωσία και η Αυστρία υποστήριζαν τις βουλγαρικές διεκδικήσεις προκειμένου να αυξήσουν την επιρροή τους στη Βουλγαρία. Ιδιαίτερα η Ρωσία απέστειλε στις 3 Αυγούστου Διακοίνωση προς τις υπόλοιπες Μ. Δυνάμεις με την οποία έθετε ζήτημα μελλοντικής αναθεώρησης της Συνθήκης αναφορικά με την τύχη της Καβάλας. Φυσικά η Ρωσία - όπως προαναφέρθηκε - προχώρησε σ' αυτή την ενέργεια προκειμένου να ικανοποιήσει τη Βουλγαρία (Τούντα, 2018, 166-167). Είναι χαρακτηριστικό ότι δημοσιεύονταν στο ρωσικό Τύπο άρθρα που επέκριναν τη στάση της Γαλλίας και την πρόθεσή της να ταπεινωθεί η Βουλγαρία (Δορδανάς, 2013, 328-329). Η

Αυστροουγγαρία επίσης, υποστήριζε τις βουλγαρικές αξιώσεις κι επιθυμούσε η Βουλγαρία να μην περιοριστεί σε λίγα άγονα μακεδονικά εδάφη αλλά να διατηρήσει την Καβάλα και την Αδριανούπολη. Επιδίωκε ακόμη, την εδαφική συρρίκνωση της Σερβίας και την αποτροπή σχηματισμού μίας ασφυκτικής σερβοελληνικής ζώνης γύρω από την Αλβανία (Δορδανάς, 2013, 319-321 και 331). Αντίθετα η Γαλλία τασσόταν υπέρ της Ελλάδας. Μαζί της τελικά συμπαράταχθηκε και η Αγγλία ώστε να εμποδίσει τη δημιουργία μίας ισχυρότερης φιλορωσικής Βουλγαρίας. Τελικά αποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε ο γερμανικός παράγοντας που οδήγησε στην παραχώρηση της Καβάλας στην Ελλάδα. Η Γερμανία επανεκτίμησε τη θέση της Ελλάδας μετά τους βαλκανικούς πολέμους και διαπίστωσε ότι θα μπορούσε να συμβάλει στην προώθηση των γερμανικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή. Η Γερμανία επιθυμούσε να συγκροτηθεί μία συμμαχία αποτελούμενη από την Τουρκία, τη Ρουμανία και την Ελλάδα και ίσως και με τη συμμετοχή της Σερβίας. Συνεπώς ενδιαφερόταν να εξευμενίσει την ελληνική κοινή γνώμη μέσω της παρεχόμενης στήριξης στο ζήτημα της Καβάλας (Σβολόπουλος, 1993, 95-96). Επίσης, η αντιπάθεια του αυτοκράτορα της Γερμανίας Γουλιέλμου Β' προς τον Βούλγαρο βασιλιά αλλά και η άνοδος στο θρόνο του Κωνσταντίνου (σύζυγος της αδελφής του Γουλιέλμου) επηρέασαν τη γερμανική στάση (Καρβουναράκης, 2014, 55). Γίνεται επομένως, σαφές ότι υπήρξε διάσταση απόψεων και συμφερόντων μεταξύ των Μ. Δυνάμεων ακόμη και αυτών που συμμετείχαν στον ίδιο συνασπισμό (Γιανουλόπουλος, 1999, 222).

3.6 Το ζήτημα της Ηπείρου

Η συνθήκη του Βουκουρεστίου δεν οδήγησε στην υλοποίηση όλων των ελληνικών αλυτρωτικών πόθων. Δύο πολύ σημαντικά ζητήματα που ενδιέφεραν έντονα την Ελλάδα ήταν τα νότια σύνορα της Αλβανίας και η τύχη των νησιών του Αιγαίου.

Στα χρόνια που προηγήθηκαν των βαλκανικών πολέμων είχαν υπάρξει σκέψεις από την Ελλάδα για τη δημιουργία ενός δυαδικού ελληνοαλβανικού κράτους. Η ανάπτυξη ωστόσο, αλβανικής εθνικής συνείδησης οδήγησε την ελληνική πλευρά να συνειδητοποιήσει ότι η παραπάνω λύση δε θα ευοδωνόταν. Συνεπώς αποδέχτηκε την επιθυμία των Αλβανών για ανεξαρτησία και επιδίωξε να συνεννοηθεί με αυτούς καθώς εκτίμησε ότι μία φιλική Αλβανία θα λειτουργούσε προς το συμφέρον της Ελλάδας. Το 1912 όμως η οθωμανική κυβέρνηση αναγνώρισε ότι τα βιλαέτια Σκόδρας και Ιωαννίνων αλλά και σημαντικά τμήματα των βιλαετίων Κοσσυφοπεδίου και Μοναστηρίου περιέχονταν στον όρο Αλβανία. Επομένως το ζήτημα περιπλέχθηκε και οι Έλληνες αντιλήφθηκαν ότι οι Αλβανοί επιδίωκαν τη δημιουργία

ενός εκτεταμένου κράτους στο οποίο θα περιλαμβάνονταν περιοχές όπου ζούσαν πολλοί Έλληνες (Κόντης, 1990, 55).

Το ξέσπασμα του πρώτου βαλκανικού πολέμου δημιούργησε διλήμματα στους Αλβανούς σχετικά με τη στάση που θα έπρεπε να τηρήσουν απέναντι στα βαλκανικά στρατεύματα και στους Οθωμανούς. Ορισμένοι υποστήριζαν ότι θα έπρεπε να διακηρύξουν την ανεξαρτησία της Αλβανίας ενώ άλλοι προωθούσαν τη λύση της αυτονομίας στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που είχε αποδεχτεί τα αιτήματά τους και συνεπώς όφειλαν να τη στηρίζουν (Clayer, 2009, 622).

Πάντως κατά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο οι Αλβανοί πολέμησαν στο πλευρό των Οθωμανών όχι για να στηρίξουν την τουρκική παρουσία στα Βαλκάνια αλλά για να προασπίσουν την εδαφική ακεραιότητα της Αλβανίας καθώς εκτιμούσαν ότι μαζί με τους Οθωμανούς θα απέτρεπαν τον διαμελισμό της χώρας τους. Μπροστά στη διαφαινόμενη ήττα των Οθωμανών οι Αλβανοί ζήτησαν τη βοήθεια του Αυτοκράτορα της Αυστρίας και των εκπροσώπων των υπόλοιπων Μ. Δυνάμεων (Πιτούλη, 1997, 205).

Συνεπώς η συντριβή των οθωμανικών δυνάμεων άλλαξε τα δεδομένα και ενεργοποίησε τις Μ. Δυνάμεις. Ιδιαίτερα η Αυστρία και η Ιταλία προώθησαν τη δημιουργία μιας μεγάλης ανεξάρτητης Αλβανίας για να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς τους. Η Αυστρία πίστευε ότι έτσι θα αποκλείονταν οι Σέρβοι από την Αδριατική ενώ ταυτόχρονα ανησυχούσε μήπως η αυξανόμενη δύναμη των Σέρβων ενισχύσει την επιρροή τους στους Νοτιοσλάβους υπηκόους της. Η Ιταλία ακόμη, επιζητούσε ένα έρεισμα στα Βαλκάνια μέσα από τη δημιουργία ενός μικρού φιλικού αλβανικού κράτους. Επίσης, το εθνικό κίνημα των Αλβανών είχε αναπτυχθεί κυρίως στην Ιταλία ανάμεσα στους νεαρούς σπουδαστές και λόγιους από την Αλβανία. Συνεπώς οι τελευταίοι στρέφονταν προς τους Ιταλούς ώστε να τους βοηθήσουν (Βερέμης-Κολιόπουλος, 2006, 323).

Παράλληλα η Γερμανία πρόσφερε τη στήριξή της στα σχέδια των δύο προαναφερθεισών Δυνάμεων ενώ αντίθετα η Ρωσία και η Γαλλία προωθούσαν τη λύση ενός μικρού αλβανικού κράτους (Κόντης, 1990, 56-58). Τις αυστριακές και ιταλικές θέσεις υποστήριζε και η Ρουμανία η οποία επιθυμούσε οι βλάχικες περιοχές της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας να προσαρτηθούν στην Αλβανία αλλά να απολαμβάνουν καθεστώς αυτονομίας (Βερέμης-Κολιόπουλος, 2006, 323).

Κατά τις εργασίες της πρεσβευτικής διάσκεψης τόσο οι Έλληνες όσο και οι Αλβανοί πρόβαλλαν τις αξιώσεις τους. Παράλληλα επιδίωξαν να ισχυροποιήσουν την παρουσία τους

σε διάφορες περιοχές και να ενισχύσουν τη διαπραγματευτική θέση τους. Οι Αλβανοί βοήθησαν τους Τούρκους στην πολιορκία των Ιωαννίνων και προσπάθησαν να αποτρέψουν την κατάληψη περισσότερων περιοχών από τον ελληνικό στρατό ενώ κι ο ελληνικός στρατός κατέλαβε τα Ιωάννινα και περιοχές της Β. Ηπείρου (Πιτούλη, 1997, 206).

Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Λονδίνου (1913) το οριστικό καθεστώς των νησιών του Αιγαίου αλλά και η χάραξη των συνόρων της Αλβανίας θα ρυθμίζονταν από τις Μ. Δυνάμεις. Οι Μ. Δυνάμεις απαίτησαν την υποχώρηση της Ελλάδας από τις διεκδικήσεις της στην περιοχή της λεγόμενης Β. Ηπείρου, παρά το ότι η συγκεκριμένη περιοχή κατοικούνταν από συμπαγείς ελληνικούς πληθυσμούς και επιπρόσθετα είχε καταληφθεί από τον ελληνικό στρατό κατά τους βαλκανικούς πολέμους (Σβολόπουλος, 1993, 99-100). Ταυτόχρονα τα Δωδεκάνησα – εκτός του Καστελόριζου – κατέχονταν από την Ιταλία. Το γεγονός αυτό συνιστούσε ένα επιπλέον εμπόδιο για την ελληνική διπλωματία καθώς η Ιταλία εκδήλωνε πλέον έντονα την παρουσία της στην Ανατολική Μεσόγειο και, όπως προαναφέρθηκε, συνηγορούσε στη δημιουργία της Αλβανίας. Τελικά το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (Δεκέμβριος 1913) παραχώρησε στην Αλβανία τη λεγόμενη Β. Ήπειρο. Τον Φεβρουάριο του 1914 οι Μ. Δυνάμεις απέστειλαν διακοίνωση προς την ελληνική κυβέρνηση σύμφωνα με την οποία συνδεόταν η κατακύρωση των νησιών του Αιγαίου- εκτός του Καστελόριζου, της Ίμβρου και της Τενέδου – στην Ελλάδα με την απόσυρση του ελληνικού στρατού από τη Β. Ήπειρο. Πιεζόμενος λοιπόν ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να επιλέξει τα νησιά έναντι της Β. Ηπείρου καθώς εκτιμούσε ότι η στρατηγική σημασία των νησιών ήταν μεγαλύτερη (Κλάψης, 2019, 259-260). Παράλληλα πίστευε ότι η γενικότερη αστάθεια και αναρχία που επικρατούσε στην Αλβανία θα επέτρεπε στην Ελλάδα να διεκδικήσει μελλοντικά τα βορειοηπειρωτικά εδάφη (Σφέτας, 2009, 506).

3.7 Μία σκέψη για τις μεταβολές που επέφεραν οι βαλκανικοί πόλεμοι

Η Ελλάδα ουσιαστικά διπλασίασε την εδαφική της επικράτεια. Το σημαντικότερο στοιχείο ωστόσο, ήταν ότι οι νέες επαρχίες ήταν πλούσιες σε παραγωγικές δυνατότητες ενώ προσαρτήθηκαν περιοχές όπως η Μακεδονία και τα νησιά του Αιγαίου με μεγάλη γεωπολιτική σημασία. Ιδιαίτερα η κατοχή του Αιγαίου ενίσχυε τη σπουδαιότητα της Ελλάδας στον ευαίσθητο χώρο Γιβραλτάρ- Δαρδανέλια- Σουέζ (Σβολόπουλος, 1990, 202-203). Παράλληλα διπλασιάστηκε σχεδόν ο πληθυσμός της. Η εξέλιξη αυτή συνεπαγόταν την αύξηση της δύναμης και την ενίσχυση της διεθνούς θέσης της χώρας. Ακόμη, αυξάνονταν οι παραγωγικές δυνατότητες της σε ποικίλους τομείς ενώ η νικηφόρα προσπάθεια διαμόρφωνε ένα γενικότερο κλίμα αισιοδοξίας και πίστης στις δυνατότητες του έθνους (Σβολόπουλος,

1993, 203-204). Γενικότερα οι βαλκανικοί πόλεμοι αποτέλεσαν μία μεγαλειώδη νίκη για την Ελλάδα ενώ η αύξηση της επικράτειας πραγματοποιήθηκε – για πρώτη φορά – χάρη στις επιτυχίες του ελληνικού στρατού και στόλου κι όχι εξαιτίας αποφάσεων των Μ. Δυνάμεων. Συνεπώς ενισχύθηκε η αυτοπεποίθηση του ελληνικού λαού λίγα μόλις χρόνια μετά τις μεγάλες ταπεινώσεις της χρεοκοπίας και του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου αλλά και της στρατιωτικής συντριβής του 1897 (Τούντα, 2018, 13-14).

Υπήρχαν επίσης, αισιόδοξες εκτιμήσεις ότι στο μέλλον θα ήταν εφικτή μία γενικότερη συνεργασία των βαλκανικών κρατών. Ο Βενιζέλος, μετά την υπογραφή της συνθήκης, εμφανιζόταν ως υπέρμαχος της ειρήνης. Τόνιζε ότι η Ελλάδα παρέμενε σύμμαχος με τη Σερβία κι επιζητούσε την τήρηση των όρων της συνθήκης και την ειρηνική συνύπαρξη με τη Βουλγαρία. Επίσης, ευχόταν η χάραξη των νοτίων συνόρων του νεότευκτου αλβανικού κράτους να μην επηρεάσει τις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών. Ακόμη, δήλωνε ότι η Ελλάδα και η Οθωμανική Αυτοκρατορία όφειλαν να διαμορφώσουν αρμονικές σχέσεις προς όφελος των εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων που ζούσαν στην αυτοκρατορία αλλά και των πολλών Μουσουλμάνων που κατοικούσαν στην Ελλάδα (Σβολόπουλος, 1990, 205-206).

Οι Βούλγαροι ήταν ασφαλώς δυσαρεστημένοι από τη συνθήκη και αρνούσαν να αποδεχθούν ότι οι ρυθμίσεις αυτές επρόκειτο να ισχύσουν για πάντα. Υποστήριζαν ότι μολονότι είχαν υποβληθεί σε μεγάλες θυσίες, δεν καρπώνονταν τα αντίστοιχα οφέλη (Τούντα, 2018, 186-187). Είχαν αποκτήσει αρκετά εδάφη στη Δυτική Θράκη και είχαν εξασφαλίσει μία διέξοδο στο Αιγαίο αλλά δεν είχαν προσαρτήσει τις περιοχές της Μακεδονίας που επιθυμούσαν. Ο Τόντσεφ (επικεφαλής της βουλγαρικής αντιπροσωπίας στο Βουκουρέστι) δήλωνε χαρακτηριστικά ότι είτε οι Μ. Δυνάμεις θα αναθεωρήσουν τη συνθήκη είτε οι ίδιοι οι Βούλγαροι θα την καταστρέψουν. Αντίθετα η Σερβία ήταν πολύ ικανοποιημένη καθώς είχε αποκτήσει πολλές διαφιλονικούμενες περιοχές και εμφανιζόταν ως η ισχυρότερη στρατιωτική δύναμη στα νότια του Δούναβη. Επίσης, η Ρουμανία είχε ισχυροποιήσει τη θέση της καθώς είχε προσαρτήσει την περιοχή της νότιας Δοβρουτσάς και παράλληλα είχε διαδραματίσει ρόλο ρυθμιστή στην περιοχή (Hall, 2000, 125). Επιπλέον, είχε αποσπάσει τη δέσμευση του Βενιζέλου σχετικά με την παραχώρηση προνομίων στους λεγόμενους ρουμανίζοντες (Βακαλόπουλος, 1999, 394).

Παράλληλα οι Μ. Δυνάμεις – ιδιαίτερα η Αυστροουγγαρία και σε μικρότερο βαθμό η Ρωσία – εμφανίζονταν διατεθειμένες να προωθήσουν την αναθεώρηση της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Επίσης, ενδιαφέρον στοιχείο αποτελούσε ότι ακόμα και μέσα στους κόλπους της ίδιας συμμαχίας δεν υπήρχε ομοφωνία. Για παράδειγμα η Γερμανία δε

συμμεριζόταν τη στάση της Αυστρίας ενώ και η Γαλλία απευχόταν μία αναθεώρηση. Την ίδια στιγμή η Αγγλία και η Ρωσία δεν ήταν αρνητικές σε μία τέτοια εξέλιξη (Τούντα, 2018, 187-189).

3.8 Αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών

Οι προαναφερθείσες ευοίωνες οικονομικές και διπλωματικές προοπτικές καθώς και η εδαφική και πληθυσμιακή αύξηση της Ελλάδας αποτελούν ωστόσο, τη μία όψη των συνεπειών των Βαλκανικών πολέμων. Στο χώρο των Βαλκανίων διαμορφώθηκε μία νέα εθνολογική σύνθεση μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Υπολογίζονται γύρω στις 890 χιλιάδες οι άνθρωποι που μετακινήθηκαν στις διάφορες βαλκανικές χώρες. Πολλοί μετακινήθηκαν λόγω των πολεμικών συγκρούσεων ή λόγω των συνθηκών που χάραζαν νέα σύνορα. Υπήρξε ωστόσο, προσπάθεια μαζικών, βίαιων εκτοπισμών μειονοτικών πληθυσμών για λόγους πολιτικούς και στρατιωτικούς. Η συγκεκριμένη πρακτική βέβαια, εφαρμόστηκε στο τέλος του 1913 και το 1914. Μετά τις συνεχόμενες ήττες από τους Ιταλούς και τους βαλκανικούς λαούς οι Νεότουρκοι επιδίωξαν τον πλήρη εκτουρκισμό των περιοχών που απέμεναν υπό την κατοχή τους. Μόνο που αυτή τη φορά δε θα συντελούνταν με βίαια μέσα – όπως στο παρελθόν – αλλά μέσω κρατικών συμφωνιών. Επρόκειτο δηλαδή για μία Ανταλλαγή των πληθυσμών. Το μέτρο αυτό εφαρμόστηκε αρχικά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία. Στη συνέχεια η Υψηλή Πύλη πρότεινε και η ελληνική πλευρά αποδέχτηκε την ανταλλαγή των Ελλήνων του Αϊδινίου με τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας και της Ηπείρου (Μουρέλος, 1990, 175-178). Αξίζει να τονιστεί ότι το μέτρο αυτό υπαγορευόταν κι από τους Γερμανούς. Οι τελευταίοι επιδίωκαν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους και δεν επιθυμούσαν για ποικίλους λόγους την ελληνική παρουσία στη Μ. Ασία. Οποσδήποτε η συγκεκριμένη πρακτική θεωρήθηκε πρόδρομος των ανάλογων συμφωνιών του Νεϊγύ και της Λωζάννης που ακολούθησαν τα επόμενα χρόνια (Τούντα, 2018, 211-213).

Οι μετακινήσεις αφορούσαν επίσης, σε πολλούς σλαβόφωνους¹ ή μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Περίπου σαράντα χιλιάδες – ιδιαίτερα μετά τον Β΄ βαλκανικό πόλεμο – μετανάστευσαν προς τα βουλγαρικά εδάφη καθώς έκριναν ότι δεν ήταν εφικτή η παραμονή τους στις ελληνικές πλέον περιοχές. Οι περισσότεροι προέρχονταν από τις περιοχές των Σερρών και του Κιλκίς όπου κατά τα προηγούμενα χρόνια είχε δραστηριοποιηθεί έντονα η

- ¹ Για τη χρήση του όρου «Σλαβόφωνοι» βλ. Μιχαηλίδης Ιάκωβος (1996), *Σλαβόφωνοι μετανάστες και πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη (1912-1930)*, Α.Π.Θ., Διδακτορική Διατριβή.

βουλγαρική Εξαρχία. Συνήθως ακολουθούσαν το βουλγαρικό στρατό που αποχωρούσε (Μιχαηλίδης, 1996, 169).

Οι εξαρχηκοί Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας το 1912 (παραμονές των βαλκανικών πολέμων) υπολογίζονταν σε 120 χιλιάδες ανθρώπους ενώ οι Πατριαρχικοί Σλαβόφωνοι σε περίπου 140-150 χιλιάδες. Επομένως οι Σλαβόφωνοι της ελληνικής Μακεδονίας υπολογίζονταν σε περίπου 260 χιλιάδες, δηλαδή περίπου το 1/5 του συνολικού πληθυσμού της περιοχής (Μιχαηλίδης, 1996, 28). Υπολογίζονται σε περίπου 40 χιλιάδες οι Σλαβόφωνοι που αποχώρησαν. Είναι δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια καθώς μετανάστευσαν κατά τη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων ενώ δεν υπήρχαν και οι αρμόδιες υπηρεσίες ώστε να ασχοληθούν με την καταγραφή τους (Μιχαηλίδης, 1996, 30). Υπήρχαν επίσημες διαβεβαιώσεις της ελληνικής πλευράς ότι θα γίνονταν σεβαστά τα δικαιώματα, η γλώσσα και η θρησκεία όλων των κατοίκων. Σύμφωνα ωστόσο, με την Επιτροπή Κάρνεγκι σημειώθηκαν ποικίλες αυθαιρεσίες και φυλακίσεις ενώ υποχρεώθηκαν πολλοί Σλαβόφωνοι να προσχωρήσουν στην ελληνική Εκκλησία (Μιχαηλίδης, 1996, 33-34). Ιδιαίτερα στην Κ. Μακεδονία υπήρξαν εντάσεις και συγκρούσεις ελληνικών, βουλγαρικών και οθωμανικών στρατευμάτων. Μαζική μετανάστευση πανικόβλητων προσφύγων σημειώθηκε κυρίως από την περιοχή του Κιλκίς προκειμένου να αποφύγουν τα αντίποινα του ελληνικού στρατού (Μιχαηλίδης, 1996, 37-38). Αντίστοιχη εικόνα υπήρξε και στην Ανατολική Μακεδονία όπου παρατηρήθηκε μαζική μετακίνηση σλαβόφωνου πληθυσμού προς τη Βουλγαρία λόγω της προέλασης των ελληνικών στρατευμάτων και της ταυτόχρονης υποχώρησης του βουλγαρικού στρατού (Μιχαηλίδης, 1996, 41).

Γενικότερα την περίοδο αυτή σημειώθηκαν μαζικές μετακινήσεις εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων αλλά και της κατάρρευσης της οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια μετά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο και της πανωλεθρίας του βουλγαρικού στρατού στον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο. Οι μουσουλμάνοι μετακινούνταν καθώς φοβούνταν πιθανές πράξεις αντεκδίκησης είτε από τους γηγενείς χριστιανούς είτε από τα προελαύνοντα στρατεύματα των βαλκανικών κρατών ή ακόμη και τα σώματα των ατάκτων. Επίσης, πολλοί ανησυχούσαν επειδή πιθανώς είχαν συμμετάσχει στις πολεμικές συγκρούσεις (Γκλαβίνας, 2009, 59-60). Οι περισσότεροι διέφυγαν προς την Κωνσταντινούπολη, καθώς η παρουσία των συμμαχικών στρατευμάτων και ιδιαίτερα των Βουλγάρων στη Θράκη προκαλούσε εύλογα φόβο στους Μουσουλμάνους. Οι περισσότεροι κατέφυγαν αρχικά στη Θεσσαλονίκη πεινασμένοι και εξαντλημένοι και ακολουθούσαν τον υποχωρούντα οθωμανικό στρατό. Παράλληλα υπήρχαν αναφορές για πολλούς θανάτους από το κρύο και την πείνα (Γκλαβίνας, 2009, 49-51).

Φυσικά οι αριθμοί των μετακινούμενων μουσουλμάνων ποικίλουν. Η τουρκική βιβλιογραφία επιδιώκοντας να παρουσιάσει ότι οι βαλκανικές χώρες προχωρούσαν σε πολιτικές εθνοκάθαρσης των διαφόρων περιοχών που κατελήφθησαν, μεγέθυνε τον αριθμό των μουσουλμάνων προσφύγων. Αντίθετα η ελληνική πλευρά πρόβαλλε την ανεκτικότητα της ελληνικής διοίκησης. Ταυτόχρονα υποστήριζε ότι η Βουλγαρία ακολουθούσε σκληρότερη πολιτική ενώ επιδίωκε να καταρρίψει το επιχείρημα των Οθωμανών ότι οι διωγμοί των ελληνικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν αντίποινα για τους αντίστοιχους διωγμούς των μουσουλμάνων (Γκλαβίνας, 51-52). Μεγάλη έξαρση της μετανάστευσης των μουσουλμανικών πληθυσμών σημειώθηκε και κατά τον β' βαλκανικό πόλεμο. Τότε πολλοί μουσουλμάνοι από τις βουλγαρικές περιοχές κατευθύνθηκαν σε περιοχές που ελέγχονταν από τα ελληνικά στρατεύματα (Γκλαβίνας, 2009, 55).

Σοβαρούς προβληματισμούς προκαλούσε η τύχη των ελληνικών πληθυσμών που περιέρχονταν στη βουλγαρική διοίκηση. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου δεν περιείχε κάποιες ρυθμίσεις που θα εγγυούνταν τις θρησκευτικές και εκπαιδευτικές ελευθερίες των Ελλήνων. Παράλληλα οι Βούλγαροι ακολουθούσαν ήδη από την άνοιξη του 1913 πολιτικές αφομοίωσης και είχαν προβεί σε διώξεις δασκάλων και κλείσιμο ελληνικών σχολείων (Τούντα, 2018, 194-195). Σημαντικές και δραματικές εξελίξεις υπήρξαν και στη Δυτική Θράκη. Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου η παραπάνω περιοχή παραχωρήθηκε στη Βουλγαρία και ορίστηκε ότι ο ελληνικός στρατός όφειλε να αποχωρήσει από την περιοχή. Οι άσχημες εμπειρίες του τοπικού ελληνικού πληθυσμού από τους Βούλγαρους οδήγησαν πολλούς Έλληνες να σπεύσουν να διαφύγουν με κάθε μέσο. Επιφανείς Θρακιώτες όπως ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος, που αργότερα διετέλεσε Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, προσέγγισαν τον Βενιζέλο. Ο τελευταίος ωστόσο, απάντησε ότι το θέμα της Θράκης είχε ρυθμιστεί με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Όμως ο Χρύσανθος δεν αποθαρρύνθηκε και σε συνεργασία με άλλους ιεράρχες απέστειλε υπόμνημα προς τις Μ. Δυνάμεις. Σε αυτό εξέφραζε την απελπισία των Ελλήνων κατοίκων λόγω της προσάρτησης στη Βουλγαρία και ζητούσε είτε την ένωση με την Ελλάδα είτε έστω τη λύση της αυτονομίας που θα εξασφάλιζε σε χριστιανούς και μουσουλμάνους στοιχειώδεις ελευθερίες (Παπαθανάση, 1990, 114-116). Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών παράλληλα έδινε μυστικές οδηγίες προς την πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης ώστε να μην φανεί ότι η Ελλάδα υπονομεύει τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (Παπαθανάση, 1990, 116-117).

Έλληνες, μουσουλμάνοι, Αρμένιοι και Ισραηλίτες της περιοχής προχώρησαν σε εξέγερση, έτρεψαν σε φυγή τα βουλγαρικά αποσπάσματα και κήρυξαν την αυτονομία της Δυτικής

Θράκης. Ήταν σαφές ότι οι κάτοικοι δεν επιθυμούσαν την προσάρτηση τους στη Βουλγαρία ενώ και οι κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας ευνοούσαν αυτές τις κινήσεις καθώς προωθούσαν τις δικές τους εθνικές επιδιώξεις (Παπαθανάση, 1990, 119). Η τουρκοβουλγαρική συνθήκη της Κωνσταντινούπολης όμως έθεσε τέλος στις προσπάθειες αυτονομίησης της περιοχής. Οι μουσουλμάνοι πείσθηκαν να ανεχτούν τους Βούλγαρους ενώ και η ελληνική κυβέρνηση παρέμεινε πιστή στη συμφωνία του Βουκουρεστίου. Συνεπώς ο βουλγαρικός στρατός κατέλαβε τη Δυτική Θράκη στα τέλη Οκτωβρίου του 1913. Βέβαια οι εναπομείναντες Έλληνες επρόκειτο να υποστούν ποικίλες διώξεις από τους Βούλγαρους (Παπαθανάση, 1990, 124).

4. Η άγρια όψη του πολέμου

4.1 Το δράμα των αμάχων και των απλών στρατιωτών

Η προπαγάνδα που ασκήθηκε από τις διάφορες βαλκανικές χώρες συντέλεσε στην όξυνση των παθών και στην ενίσχυση των ήδη διαμορφωμένων αρνητικών στερεοτύπων ενός λαού για κάποιον άλλο. Παράλληλα υποβοήθησε τις επιδιώξεις των Μ. Δυνάμεων (Ιλτσεφ, 2011, 12). Τα βαλκανικά κράτη απέδιδαν όλη την ευθύνη στον εχθρό και διακρίνονταν από έντονη δυσπιστία προς τις προθέσεις του (Ιλτσεφ, 2011, 572).

Στην Ελλάδα δημοσιεύτηκαν τις τελευταίες δεκαετίες πολλά αυτοβιογραφικά κείμενα που παρουσίαζαν την ιστορία των πολεμικών επιχειρήσεων «από τα κάτω», μέσα δηλαδή από τα μάτια των απλών πρωταγωνιστών κι όχι μέσα από τα επίσημα έγγραφα (Minasidis, 2023, 55). Η παλαιότερη ιστοριογραφική τάση παρουσίαζε τους στρατιώτες ως απόλυτα πειθαρχημένους και υπάκουους κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Αντίθετα οι νεότεροι ερευνητές δε συμφωνούν με την άποψη ότι οι στρατιώτες ανέπτυσαν μία αντίληψη θυσίας ακόμη και της ζωής τους ώστε να εξασφαλίσουν τιμές, αξιώματα ή οικονομικά ανταλλάγματα (Minasidis, 2023, 34-36).

Τα κράτη που βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση επιδίωκαν συνεπώς να δημιουργήσουν μίσος για το αντίπαλο έθνος ώστε οι στρατιώτες να αποδεχτούν με μεγαλύτερη προθυμία τις δυσκολίες και την κόπωση του πολέμου, τη χρήση βίας και πιθανότατα και το θάνατο. Ωστόσο, οι καθημερινές δυσκολίες συχνά οδηγούσαν τους στρατιώτες να αναθεωρούν τις απόψεις τους σχετικά με τον πόλεμο ή τους αντιπάλους ενώ κάποιοι επέλεγαν να λιποτακτήσουν (Minasidis, 2023, 36).

Οι βαλκανικοί πόλεμοι χαρακτηρίστηκαν από αγριότητα. Αυτήν τη φρίκη του πολέμου περιγράφει ο στρατιώτης Βασίλειος Βελισσάριος όταν παρουσιάζει τους κατοίκους στην Κορυτσά να τουφεκίζονται σαν να ήταν τρυγόνια και τις γυναίκες και τα μικρά παιδιά να ξεσπούν σε κλάματα (Τρίχα, 1993, 63-64).

Οι Έλληνες γενικότερα μισούσαν και εχθρεύονταν περισσότερο τους Βούλγαρους παρά τους Οθωμανούς καθώς θεωρούσαν ότι οι τελευταίοι ήταν πλέον σε παρακμή. Αντίθετα οι Βούλγαροι εμφανίζονταν ως ένας νέος επικίνδυνος αντίπαλος που διεκδικούσε πολλές περιοχές ελληνικού ενδιαφέροντος. Συνεπώς κατά τη διάρκεια του δεύτερου βαλκανικού πολέμου υπήρξαν πολλές περιπτώσεις όπου Έλληνες στρατιώτες συμπεριφέρθηκαν άσχημα στους Βούλγαρους τραυματίες. Σημειώθηκαν ακόμη, μαζικές μεταναστεύσεις καθώς ήταν

αδύνατη η συνύπαρξη με τους Βούλγαρους. Υπήρξαν βέβαια και πολλές μετακινήσεις Βούλγαρων αμάχων. Επίσης, οι Τούρκοι χωρικοί παρακαλούσαν τους Έλληνες να μην τους εγκαταλείψουν στις άγριες διαθέσεις των Βουλγάρων ενώ καταγράφηκαν περιστατικά ειρηνικής συνύπαρξης με Τούρκους (Τρίχα, 1993, 18-21). Χαρακτηριστικά ο αξιωματικός Παπαδήμας περιγράφει ένα περιστατικό όπου Έλληνες και Τούρκοι ρίχνουν μαζί σφαίρα στα Ιωάννινα (Τρίχα, 1993, 101).

Βέβαια κατά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο υπήρξαν πολλά περιστατικά όπου Έλληνες και Τούρκοι εκδήλωσαν την αμοιβαία αντιπαλότητά τους. Ο αξιωματικός Παπαδήμας αναφέρει ότι οι Έλληνες εμπαίζουν ένα Τούρκο τραυματία κι ότι ο Παπαδήμας τους νουθέτησε και πρόσφερε ένα πορτοκάλι στον τραυματία. Σημειώνει ακόμη, ότι οι Έλληνες κατέστρεψαν τα πάντα σε έναν μιναρέ αλλά κι ότι και οι Οθωμανοί είχαν προχωρήσει σε πυρπόληση εκκλησιών, καταστροφή εικόνων Αγίων καθώς και της Αγίας Τράπεζας. Αναφέρει επίσης, ότι εκτέλεσαν 25 νέους και ανάγκασαν πλήθος χωρικών σε φυγή (Τρίχα, 1993, 75-76). Ο ιατρός Μακκάς γράφει ότι ένας συνοριακός σταθμός στη Λάρισα κάηκε από τον ελληνικό στρατό, επειδή οι περίπου 20 Τούρκοι που βρίσκονταν μέσα αρνούσαν να παραδοθούν και σκότωναν όποιον πλησίαζε (Τρίχα, 1993, 127).

Ακόμη, οι λεηλασίες αποτελούσαν συνηθισμένη πρακτική τόσο στον πρώτο όσο και στον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο. Ο ιατρός Μακκάς αναφέρει ότι οι χριστιανοί της Ελασσόνας προχώρησαν σε εκτεταμένο πλιάτσικο των τούρκικων σπιτιών ενώ και οι στρατιώτες πήραν κάποια μικροπράγματα. Σε πλιάτσικο που έγινε κυρίως από ντόπιους για λόγους εκδίκησης των Τούρκων αναφέρεται κι ο στρατιώτης Πουλόπουλος (Τρίχα, 1993, 127 και 42). Σε αφαίρεση αντικειμένων από Βούλγαρους στρατιώτες αναφέρεται κι ο λοχαγός Ζωρογιαννίδης. Σημειώνει μάλιστα ότι συμμετείχαν και πολλοί ανώτεροι αξιωματικοί. Αλλού επισημαίνει ότι πολλά αντικείμενα είχαν αρπαχθεί νωρίτερα από τις Σέρρες κι άλλες περιοχές. Υποστηρίζει ωστόσο, ότι δεν επέτρεψε στο λόχο του να συμμετάσχει στο πλιάτσικο προκαλώντας τη δυσαρέσκεια των στρατιωτών του (Ζωρογιαννίδης, 1975, 93-94 και 111).

Οι λεηλασίες, δολοφονίες και καταστροφές στις οποίες προχώρησαν τα βουλγαρικά στρατεύματα κατά την αποχώρησή τους αποτέλεσαν συχνά τη δικαιολογία για τις βίαιες ενέργειες του ελληνικού στρατού. Χαρακτηριστική είναι η καταστροφή της Νιγρίτας αλλά και των γειτονικών ελληνόφωνων ή σλαβόφωνων χωριών πιστών στο Πατριαρχείο. Τρομακτικές υπήρξαν οι σφαγές στο Σιδηρόκαστρο αλλά και στο Δοξάτο. Στην καταστροφή του Δοξάτου συμμετείχαν και πολλοί μουσουλμάνοι των γύρω περιοχών. Στην πόλη των

Σερρών καταστράφηκαν τα 2/3 των σπιτιών της ενώ φονεύτηκαν πολλοί κάτοικοι που δεν πρόλαβαν να την εγκαταλείψουν (Κωστόπουλος, 2007, 47-48).

Οι προαναφερθείσες αγριότητες οδήγησαν τον Κωνσταντίνο να κηρύξει τον ολοκληρωτικό πόλεμο εναντίον των Βουλγάρων. Τους χαρακτήριζε ανθρωπόμορφα τέρατα και Μογγόλους, υποστήριζε ότι δε δικαιούνταν να συγκαταλέγονται μεταξύ των πολιτισμένων εθνών ενώ ως άλλος «Κάτωνας» τόνιζε ότι η Βουλγαρία έπρεπε να καταστραφεί (Κωστόπουλος, 2007, 49). Η ρητορική του Κωνσταντίνου βρήκε απήχηση καθώς είχε προηγηθεί μία τουλάχιστον δεκαετία διαρκούς διαμάχης και μίσους προς τους Βουλγάρους (Κωστόπουλος, 2007, 49).

Ο ελληνικός στρατός, καθώς προχωρούσε ανατολικά, έκαιγε σλαβικά χωριά ώστε να εκκαθαρίσει τις διάφορες περιοχές από τη βουλγαρική παρουσία. Επίσης, μία συνήθης τακτική ήταν η ομαδική εκτέλεση αιχμαλώτων. Οι μεγαλύτερες αγριότητες συνέβησαν στην πόλη του Κιλκίς που πυρπολήθηκε στις 21 Ιουνίου μετά τη λήξη της τριήμερης μάχης που έγινε στην ευρύτερη περιφέρεια. Το Κιλκίς ήταν η ιδιαίτερη πατρίδα του Ντάνεφ και ορμητήριο της βουλγαρικής Εξαρχίας και των κομιτατζήδων κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Ο Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αϊνιάν τη χαρακτήριζε ως τη «φανατικότερη βουλγαρική πόλη» (Κωστόπουλος, 2007, 50-51). Ο Παπαβασιλείου επίσης, τη χαρακτηρίζει ως «φωλιά» και «ιερή πόλη των Βουλγάρων» (Τρίχα, 1993, 318).

Ο αξιωματικός Παπαβασιλείου χαρακτηρίζει «γουρούνια» τους Βουλγάρους και αναφέρει ότι Τουρκάλες γυναίκες και παιδιά κλαίνε για το θάνατο των αντρών από κομιτατζήδες χωρικούς (Τρίχα, 1993, 319). Ο αξιωματικός Βάσσος σημειώνει ότι υπήρχε τεράστιο μίσος των Ελλήνων στρατιωτών προς τους Βούλγαρους τραυματίες και απαιτήθηκε η επέμβαση αξιωματικών για να τους περιποιηθούν (Τρίχα, 1993, 202). Παράλληλα αναφέρει ότι ο ελληνικός στρατός είχε μεγάλο πείσμα και θέληση να καταδιώξει τους Βουλγάρους όταν έγινε γνωστό ότι οι Βούλγαροι είχαν προχωρήσει στη σφαγή εκατό προκρίτων και του Δεσπότη στο Δεμίρ Ισάρ. Ακόμη, σημειώνει ότι και δύο ξένοι ανταποκριτές (Άγγλος και Δανός) βρίζουν τους Βούλγαρους καθώς διαπίστωσαν κι οι ίδιοι τις βουλγαρικές ωμότητες (Τρίχα, 1993, 203-204).

Οι Βούλγαροι στρατιώτες αλλά και οι ομάδες των κομιτατζήδων που τους ακολουθούσαν, προέβησαν σε εκτεταμένες σφαγές κατοίκων μουσουλμανικών χωριών. Καταστράφηκαν επίσης, πολλά μουσουλμανικά τεμένη. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει και στον ομαδικό εκχριστιανισμό τον οποίο διέταξε η Εξαρχική Ιερά Σύνοδος. Ολόκληρα χωριά σλαβόφωνων Πομάκων της Ροδόπης αναγκάστηκαν να βαπτιστούν στα ποτάμια της περιοχής

(Κωστόπουλος, 2007, 36-37). Ο Βάσσος χαρακτηριστικά γράφει ότι οι Βούλγαροι προχωρούσαν σε βίαιους εκχριστιανισμούς και σημειώνει ότι έκαναν χριστιανό ακόμα και τον Χότζα της πόλης Σιμιτλή και τον βάπτισαν Γεώργιο (Τρίχα, 2007, 210). Ο αξιωματικός Πετροπουλάκης αναφέρει ότι ο ελληνικός στρατός διερχόταν από τουρκικά χωριά που είχαν πυρποληθεί από τους Βούλγαρους, ότι σε ένα οθωμανικό χωριό πρόσφεραν νερό στους Έλληνες στρατιώτες καθώς κι ότι υπήρχε έκδηλη ανησυχία ότι θα επανέλθουν οι Βούλγαροι στα μέρη από όπου έφευγε ο ελληνικός στρατός (Τρίχα, 1993, 169). Ο αξιωματικός Βάσσος επίσης, περιγράφει τη φοβερή ανησυχία των κατοίκων των περιοχών που επρόκειτο να περιέλθουν σε βουλγαρική διοίκηση κι ότι οι κάτοικοι τους σπεύδουν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να μεταναστεύσουν. Συμπεραίνει ότι αυτό καταδεικνύει την ταλαιπωρία και τα βασανιστήρια που υπέστησαν κατά την προηγούμενη περίοδο. Ο ελληνικός στρατός μετά από διαταγή του βασιλιά, διευκολύνει τη μετακίνησή τους. Οι κάτοικοι του Μελενίκου μεταφέρουν βυζαντινά εικονίσματα και άλλα ξυλόγλυπτα μεγάλης αξίας (Τρίχα, 1993, 215-216). Ο Παπαβασιλείου επίσης, αναφέρει στις επιστολές του ότι οι τρομοκρατημένοι Τούρκοι καίνε τις περιουσίες τους κι εγκαταλείπουν τα - υπό βουλγαρική κατοχή - χωριά τους κατευθυνόμενοι προς τα ελληνικά εδάφη. Αλλά κι οι Έλληνες καταφεύγουν στα ελληνικά εδάφη διηγούμενοι φρικαλεότητες Βουλγάρων (Τρίχα, 1993, 230-232). Ο Παπαβασιλείου επίσης, ειρωνεύεται το βουλγαρικό στρατό (τους «Πρώσους» της Ανατολής), τους χαρακτηρίζει «αγνώμονες και άρπαγες» και υποστηρίζει ότι μετά την ήττα τους εκλιπαρούν για ειρήνη και εκθειάζουν τον ελληνικό στρατό (Τρίχα, 1993, 318 και 326).

Οι Έλληνες διακατέχονταν ακόμη, από μεγάλη δυσπιστία απέναντι στους πρώην συμμάχους τους. Ο αξιωματικός Βάσσος διηγείται ένα περιστατικό κατά το οποίο οι Βούλγαροι δε σεβάστηκαν τη λευκή σημαία και έβαλλαν κατά των Ελλήνων με το πυροβολικό τους (Τρίχα, 1993, 213). Αντιμετώπιζαν ακόμη, με καχυποψία πολλούς κατοίκους της Ανατολικής Θράκης που επέστρεφαν στα χωριά τους μετά την εκδίωξη των Βουλγάρων. Οι χωρικοί υποστήριζαν ότι επιθυμούσαν να γίνουν Έλληνες όπως ήταν και πριν δεκαπέντε χρόνια όταν και έγιναν σχισματικοί κατόπιν πίεσης των βουλγαρικών συμμοριών. Επίσης, οι Έλληνες υποψιάζονταν ότι οι Βούλγαροι σκόπιμα εγκατέλειπαν άταφους τους νεκρούς τους καθώς υποχωρούσαν. Πίστευαν ότι οι νεκροί είχαν προσβληθεί από χολέρα και έσπευδαν να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα (Τρίχα, 1993, 205).

4.2 Η καθημερινότητα των στρατιωτών

Μεγάλες υπήρξαν οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι στρατιώτες στην καθημερινότητά τους. Ο στρατιώτης Βασίλειος Βελισσάριος αναφέρεται στην έλλειψη ψωμιού ενώ σημειώνει

ότι βάδιζαν με μουσκεμένα ρούχα μέσα στο κρύο. Παράλληλα κατέφευγαν σε αχυρώνες, τουρκικά σπίτια και στάβλους ώστε να κοιμηθούν ενώ αναφέρει ότι ταλαιπωρούνταν ιδιαίτερα από τις ψείρες (Τρίχα, 1993, 58-61). Επίσης, περιγράφει την αγωνία και την απελπισία τους καθώς υπήρχαν διαδόσεις ότι θα διακόπτονταν οι διαπραγματεύσεις για τη λήξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου (Τρίχα, 1993, 64). Στην οικτρή κατάσταση του στρατεύματος από άποψη υγιεινής και διατροφής αναφέρεται κι ο αξιωματικός Βάσσος (Τρίχα, 1993, 195). Ο στρατιώτης Σουρραπάς παρουσιάζει την εξάντληση των στρατιωτών από την πολύωρη πεζοπορία προς τη Νιγρίτα και τη ζέστη. Αναφέρει ότι ο ίδιος ο ιατρός της μονάδας είπε στον ταγματάρχη ότι οι στρατιώτες δε θα άντεχαν. Παράλληλα διηγείται ότι οι στρατιώτες όταν πέρασαν από ένα βουλγαρικό χωριό προσπάθησαν να χορτάσουν κυνηγώντας και ψήνοντας όρνιθες, πάπιες, χήνες και γαλοπούλες (Τρίχα, 1993, 187). Στις μεγάλες δυσκολίες των μαχών και στη σωματική εξάντληση των στρατευμένων αναφέρονται κι οι αξιωματικοί Παπαβασιλείου και Βάσσος (Τρίχα, 1993, 325 και 210). Οι δύο αξιωματικοί τονίζουν επίσης, το μεγάλο πρόβλημα της χολέρας που ταλαιπωρούσε το στράτευμα ενώ ο Παπαβασιλείου ανησυχεί για την οικογένειά του και συνιστά τον εμβολιασμό τους (Τρίχα, 1993, 329-330 και 207). Οι στρατιώτες αντιμετώπιζαν μεγάλες δυσκολίες και εξαιτίας της ακρίβειας όπως αναφέρει ο αξιωματικός Δάρρας (Τρίχα, 1993, 232). Ο ίδιος επίσης, σημειώνει τις μέρες που κινδύνευσε ώστε να γίνουν λειτουργίες καθώς πιστεύει ότι κάποιος Άγιος τον προστάτευσε. Παράλληλα αποστέλλει χρήματα στη μητέρα του για να τελέσει λειτουργίες και παρακλήσεις υπέρ υγείας (Τρίχα, 1993, 231-233).

Οι ποικίλες δυσκολίες οδηγούσαν κάποιους στρατιώτες να μηχανεύονται τρόπους ώστε να αποφύγουν τον πόλεμο. Ο ιατρός Μακκάς αναφέρει ότι πιθανώς οι περισσότεροι στρατιώτες της υγειονομικής υπηρεσίας επιδίωξαν να βρεθούν εκεί αντί για τις μάχιμες μονάδες και παρατηρεί ότι πολλοί κουράζονται εύκολα και μεμψιμοιρούν (Τρίχα, 1993, 125). Παράλληλα υποψιάζεται ότι κάποιοι αυτοτραυματίστηκαν στα δάχτυλα ή στα πόδια ώστε να γλιτώσουν τη μάχη (Τρίχα, 1993, 128). Ο λοχαγός Ζωρογιαννίδης αναφέρεται επίσης, σε αυτοτραυματισμό ενός διοικητή τάγματος ώστε να αποφύγει τον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο. Ο αξιωματικός αυτός αντιμετωπίζεται με αποστροφή από όλο το σύνταγμα (Ζωρογιαννίδης, 1975, 165-166). Βέβαια τα παραπάνω περιστατικά ήταν μεμονωμένα. Η πλειονότητα των στρατευμένων πολέμησε με αυταπάρνηση και - όπως έγραφε ο Παπαβασιλείου- ήταν ικανοποιημένοι γιατί επέκτειναν την Ελλάδα συντρίβοντας διαδοχικά Οθωμανούς και Βουλγάρους. Συνεπώς οι επόμενες γενιές θα τους θεωρούν τους ένδοξους προγόνους του 1912-13 (Τρίχα, 1993, 328).

Συμπεράσματα

Η βαλκανική συνεργασία που είχε διατυπωθεί ως ιδέα ήδη από τα χρόνια του Ρήγα Φεραίου, πραγματοποιήθηκε τελικά στις αρχές του 20ου αιώνα. Αποδείχτηκε ωστόσο, μέσα από την εξέταση τόσο της βιβλιογραφίας όσο και των πηγών που παρατίθενται, ότι δε στηριζόταν σε γερά θεμέλια και υπήρξε βραχύβια. Η προσέγγιση υπήρξε πρόσκαιρη και ήταν αποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων όπως η καταπιεστική πολιτική των Νεότουρκων ή ο φόβος Ελλήνων και Σέρβων σχετικά με τις μελλοντικές εξελίξεις στο αλβανικό ζήτημα. Επρόκειτο ουσιαστικά για μία κοινή προσπάθεια υπεράσπισης των χριστιανών υποτελών κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εκδίωξης των Οθωμανών από τα Βαλκάνια. Δεν κατέστη όμως, δυνατόν να λησμονηθούν ξαφνικά οι χρόνιες αντιπαλότητες ούτε να γίνουν οι αμοιβαίες υποχωρήσεις και να ικανοποιηθούν πλήρως οι προβαλλόμενες εδαφικές διεκδικήσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι η συνθήκη ελληνοβουλγαρικής συμμαχίας υπογράφηκε χωρίς να καθοριστούν τα εδαφικά κέρδη των δύο κρατών σε περίπτωση νίκης εναντίον των Οθωμανών. Βέβαια αυτό συνέβη καθώς ήταν ορατός ο κίνδυνος να ναυαγήσουν οι διαπραγματεύσεις και η διμερής προσέγγιση. Αλλά και στην περίπτωση της σερβοβουλγαρικής συμμαχίας δεν τηρήθηκε μετά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο η μεταξύ τους εδαφική συμφωνία. Αξίζει επίσης, να τονιστεί ότι η σχετική διμερής συμφωνία υπήρξε αποτέλεσμα της παρασκηνιακής δράσης της Ρωσίας. Επομένως ήταν - σε μεγάλο βαθμό - αναμενόμενη μία νέα σύγκρουση μεταξύ των νικητών ώστε να γίνει δυνατή η διανομή των κατακτημένων εδαφών.

Καταδείχθηκε επίσης, ότι η βαλκανική συμμαχία υπήρξε προβληματική κι εύθραυστη εξ αρχής. Τα πρώτα σύννεφα εξάλλου στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις φάνηκαν ήδη από τον Οκτώβριο του 1912 και την προσπάθεια κατάληψης της Θεσσαλονίκης. Η συνύπαρξη των δύο στρατευμάτων στην πόλη κατά τους επόμενους μήνες χαρακτηρίστηκε από εντάσεις και μικροεπεισόδια που σαφώς προοιωνίζονταν μία ευρύτερη μελλοντική σύγκρουση. Ήταν φανερό ότι αμφότεροι οι λαοί ενδιαφέρονταν για την κατοχή της πόλης και γενικότερα της Μακεδονίας και δεν επρόκειτο να υποχωρήσουν εύκολα. Τριβές υπήρχαν επίσης, στις σερβοβουλγαρικές σχέσεις καθώς και οι δύο χώρες πρόβαλαν τις μεγάλες θυσίες τους και τη σημαντική συνεισφορά τους στον πόλεμο κατά των Οθωμανών. Συνεπώς διεκδικούσαν μεγαλύτερα οφέλη καθιστώντας πρακτικά άκυρη τη μεταξύ τους σχετική προπολεμική συμφωνία.

Επίσης, η συμφωνία των βαλκανικών κρατών δεν ήταν πολυμερής. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Ελλάδα δεν είχε επιτύχει να έρθει σε συμφωνία με τη Σερβία ή το Μαυροβούνιο. Πάντως αποτελούσε ένα πρώτο θετικό βήμα για τη μελλοντική βαλκανική συνεργασία που – όπως ήταν αναμενόμενο- θορύβησε τις Μ. Δυνάμεις. Οι τελευταίες ενδιαφέρονταν πάντοτε για την ευρύτερη περιοχή και τη διατήρηση του υπάρχοντος εδαφικού καθεστώτος. Διαπιστώθηκε ωστόσο, η αδυναμία τους να ομονοήσουν – εξαιτίας των αντικρουόμενων βλέψεων στην περιοχή - και να αποτρέψουν το ξέσπασμα του πρώτου βαλκανικού πολέμου. Αλλά και στους μήνες που ακολούθησαν την κήρυξη του πολέμου οι Μ. Δυνάμεις δεν κατάφεραν να δρομολογήσουν εκείνες τις εξελίξεις που θα οδηγούσαν στην ειρήνη. Είναι χαρακτηριστικό ότι η συνθήκη του Λονδίνου ήταν ασαφής και όριζε απλώς ότι ο Σουλτάνος παραιτούνταν από όλες τις κτήσεις του στα Βαλκάνια πλην της Αλβανίας. Συνεπώς οι Μ. Δυνάμεις δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν σχετικά με το μέλλον των Βαλκανίων.

Τονίστηκε ακόμη, η επιδοκιμασία από το σύνολο του πολιτικού κόσμου και ο ενθουσιασμός του απλού λαού για την προσέγγιση των βαλκανικών κρατών και την κήρυξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου. Προβλήθηκαν ωστόσο, οι διαφορετικές απόψεις που εκδηλώθηκαν αργότερα στο εσωτερικό των βαλκανικών κρατών καθώς και η κριτική και δυσaráσκεια για τους χειρισμούς των επίσημων κυβερνήσεων. Ταυτόχρονα αναδείχθηκε η κυβερνητική αστάθεια στη Βουλγαρία και ο σημαντικός ρόλος των φιλοπόλεμων κύκλων.

Διαπιστώθηκε επίσης, η έντονη ανησυχία που προκαλούσε η διάθεση των Βουλγάρων αλλά και κάποιων Μ. Δυνάμεων να επιδιώξουν την αναθεώρηση της συνθήκης του Βουκουρεστίου. Ήταν προφανές ότι διάφορα τοπικά ζητήματα όπως η κατοχή της Θράκης, της Μακεδονίας, των νησιών του Αιγαίου ή η ανεξαρτησία της Αλβανίας επρόκειτο να δυναμιτίσουν την ειρηνική συνύπαρξη των βαλκανικών λαών.

Τέλος, αναδείχθηκαν οι τραγικές επιπτώσεις των στρατιωτικών και διπλωματικών συγκρούσεων στις ζωές των απλών ανθρώπων. Οι πολεμικές συγκρούσεις και οι συνθήκες που ακολούθησαν δημιούργησαν μία νέα εθνολογική σύνθεση στο χώρο των Βαλκανίων. Εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι αναγκάστηκαν να μετακινηθούν εξαιτίας των σκληρών μαχών που διεξάγονταν και του φόβου τους για πιθανά αντίποινα. Παράλληλα πολλοί μετακινήθηκαν τα επόμενα χρόνια στα πλαίσια μιας οργανωμένης προσπάθειας για τη δημιουργία εθνικά ομοιογενών κρατών. Συνεπώς διάφοροι πληθυσμοί έσπευδαν να ακολουθήσουν τις κινήσεις των φίλιων στρατευμάτων αναζητώντας μεγαλύτερη προστασία. Αξίζει ωστόσο, να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια του δεύτερου βαλκανικού πολέμου, τουρκικοί πληθυσμοί ζήτησαν προστασία από τον ελληνικό στρατό. Θεωρούσαν επομένως,

ότι η βουλγαρική διοίκηση θα ήταν καταστροφική γι' αυτούς, καθώς θυμούνταν τη σκληρή στάση που είχαν τηρήσει οι Βούλγαροι στο παρελθόν. Βέβαια κατά τη διάρκεια του πρώτου βαλκανικού πολέμου είχαν υπάρξει θηριωδίες και καταστροφές μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Καθίσταται επομένως, σαφές ότι οι συμπάθειες και οι αντιπαλότητες ήταν ιδιαίτερα ευμετάβλητες μέσα σε ένα περιβάλλον συνεχών συγκρούσεων, φόβου, εθνικού και θρησκευτικού φανατισμού αλλά και πράξεων αντεκδίκησης.

Πηγές

- Ζωρογιαννίδης Κωνσταντίνος (1975), *Ημερολόγιο πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων 1912-13*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη.
- *Πρακτικά Συνεδριάσεων Βουλής*, Περίοδος ΙΘ, Σύνοδος Α: 19/5/1912-21/6/1913.
- Τρίχα Λύντια (1993), *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο, Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βακαλόπουλος Α. Κωνσταντίνος (1999), *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Βερέμης Θ.- Κολιόπουλος Ι. (2006), *Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Γ.Ε.Σ./Δ.Ι.Σ. (1987), *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών πολέμων 1912-1913*, Γενικό Επιτελείο Στρατού, Αθήνα.
- Γιανουλόπουλος Γιάννης (1999), *Η ευγενής μας τύφλωσις*, Βιβλιόραμα, Αθήνα.
- Γκλαβίνας Γιάννης (2009), *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923)*, Α.Π.Θ. Διδακτορική Διατριβή.
- Γούναρης Βασίλης (2007), *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων: Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Επίκεντρο, Αθήνα.
- Διβάνη Λένα (2000), *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας 1830-1947*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Δορδανάς Στράτος (2013), *Η Γερμανική Αυτοκρατορία και οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Άγνωστες πτυχές από τα γερμανικά αρχεία*, Ε.Μ.Σ. - Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Ίλτσεφ Ιβάν (2011), *Έχει δίκιο η πατρίδα μου; Η προπαγάνδα των βαλκανικών κρατών 1821-1923*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
- Καρβουναράκης Θεοδόσιος (2014), «Οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και οι Βαλκανικοί πόλεμοι», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τεύχος 16 (2005-2014), σ. 41-59.
- Κλάψης Αντώνης (2019), *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα.
- Κόντης Βασίλειος (1990), «Το Ηπειρωτικό ζήτημα και η διευθέτηση των συνόρων» στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα: συμπόσιο: 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, σ. 55-70.
- Κωστόπουλος Τάσος (2007), *Πόλεμος και εθνοκάθαρση, Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922)*, Βιβλιόραμα, Αθήνα.
- Μαργαρίτης Γιώργος (1999), «Οι Πόλεμοι» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, τ. Α2 : Οι Απαρχές 1900-1922*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, σ. 149-187.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος (1996), *Σλαβόφωνοι μετανάστες και πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη (1912-1930)*, Α.Π.Θ., Διδακτορική Διατριβή.
- Μουρέλος Γιάννης (1990), «Πληθυσμιακές ανακατατάξεις την επομένη των Βαλκανικών πολέμων: Η πρώτη απόπειρα ανταλλαγής των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία», στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα:*

συμπόσιο: 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, σ.175-190.

- Παπαθανάση- Μουσιοπούλου Καλλιόπη (1990), «Ο αντίκτυπος της Συνθήκης του Βουκουρεστίου στη Θράκη», στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα: συμπόσιο: 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, σ. 113-125.
- Πιτούλη –Κίτσου Χριστίνα (1997), *Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Ολκός, Αθήνα.
- Πλουμίδης, Σπύρος (2012), «Χρονολόγιο των Βαλκανικών Πολέμων. Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος: Από τη Μελούνα στη Θεσσαλονίκη Σεπτέμβριος –Νοέμβριος 1912», στο *Ωρες Ελευθερίας Βαλκανικοί Πόλεμοι· 100 χρόνια: Από τη Μελούνα στη Θεσσαλονίκη*, τόμος 1, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών-Καθημερινή, Αθήνα, σ. 35-79.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (1993), *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Εστία, Αθήνα.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (1990), «Η Ελλάδα και ο Ελληνισμός πριν και μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου», στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα: συμπόσιο: 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, σ. 201-207.
- Σφέτας Σπυρίδων (2009), *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο (1354-1918)*, τόμος 1^{ος} , Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- Σφέτας Σπυρίδων (2012), «Ο δεύτερος βαλκανικός πόλεμος», στο *Ωρες Ελευθερίας. Βαλκανικοί Πόλεμοι 100 χρόνια. Η σύγκρουση με τη Βουλγαρία*, τόμος 3, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών-Καθημερινή, Αθήνα, σελ. 13-29
- Τούντα – Φεργάδη Αρετή (2018), *Η ανάπλασις της Ευρωπαϊκής Ανατολής. Βαλκανικοί πόλεμοι και γαλλικός Τύπος*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- Χασιώτης Λουκιανός (1998), *Διπλωματικά διλήμματα μιας πενταετίας, Οι ελληνοσερβικές σχέσεις (1913-1918)*, Α.Π.Θ., Διδακτορική Διατριβή.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης (2012), «Χρονολόγιο των Βαλκανικών Πολέμων. Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος. Ιούνιος-Ιούλιος 1913», στο *Ωρες Ελευθερίας. Βαλκανικοί Πόλεμοι 100 χρόνια. Η σύγκρουση με τη Βουλγαρία*, τόμος 3, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών-Καθημερινή, Αθήνα, σελ. 29-59.
- Clayer Nathalie (2009), *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, Ισνάφι, Ιωάννινα.
- Dakin Douglas (1998), *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Gardikas- Katsiadakis Helen (1995), *Greece and the Balkan Imbroglia. Greek foreign policy 1911-1913*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, Αθήνα.
- Hall Richard (2000), *The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War*, Routledge, London.

- Minasidis Charalampos (2023), *Minority Citizen-Soldiers, Mobilizations and Discrimination in the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece during the Early 20th Century*, The University of Texas at Austin.